

Bevezetés

Az örökségtipológiákban¹ sokféleségük ellenére többnyire közös jellemző az örökséghez kapcsolt pozitív értéktartalom, amely érdemessé teszi az örökségelemet a figyelemre, megőrzésre, védelemre.² Az univerzális és hegemon örökségdiskurzus értelmében a kortárs örökségalkotó tevékenységek részben a nagy nemzeti narratívákhoz, részben a szakértői, esztétikai ítéletekhez igazodnak, amelyben meghatározó a régiség, autentikusság, monumentalitás, tekintély stb. szerepe.³ Az effajta örökségdiskurzusok mellett azonban az utóbbi időben megfigyelhetőek az örökség jelentésének kiterjesztésére tett törekvések, reflektálva arra, hogy az örökség többszólamú, amely ellentmondásokat, problémákat, kellemetlenségeket és negatívumokat is magában hordozhat. A „disszonáns örökség”, „nehéz örökség”, „vitatott örökség”, „negatív örökség” és „sötét örökség” terminusok⁴ pontos definiálása még várat magára, azonban olyan, a múltból örökölt és a jelenre is hatást gyakorló jelenségekre használják, mint például a környezetszennyezés, a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység vagy akár a kelet-középeurópai zsidó örökség (Thomas – Herva – Seitsonen – Koskinen-Koivisto 2020).⁵

¹ Hivatkozás erre a tanulmányra: Ispán Ágota Lília: Örökségképzés az egykori szocialista városokban. In: Ament-Kovács Bence – Eitler Ágnes (szerk.): *Örökségképzés, kulturális emlékezet, identitás*. 233–277. Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet, 2023.

DOI: <https://doi.org/10.61380/978-963-567-071-0-05>

© 2023 Szerző(k), Levelező szerző: ispan.agota@abtk.hu

Kulcsszavak: örökségésítési gyakorlatok, helyi érték, szocialista városok, emlékezetközösségek, nosztalgia.

² A szerző a BTK Néprajztudományi Intézet tudományos munkatársa. A tanulmány elkészültét és megjelenését az ELKH SA-35/2021 *Örökségképzés, kulturális emlékezet, identitás* és az NKFI K_22 142797 (NKFI K_22 143295) *Örökségkonstrukciók kortárs közösségi színtereken – Identitás, emlékezet, reprezentáció* című pályázatok támogatták.

³ Laurajane Smith engedélyezett örökségdiskurzusként (authorized heritage discourse) nevezte el. Lásd: Borbély – Ispán 2019: 10–11.

⁴ Dissonant heritage, difficult heritage, contested heritage, negative heritage, dark heritage.

⁵ A disszonáns örökség fogalmát a Tunbridge – Ashworth szerzőpáros vezette be a tudományos diskurzusba. Értelmezésük szerint a disszonancia az örökség lényegi vonása, hiszen a valamilyen szempontok szerinti szelekció eredményeképp létrejövő örökség értelemszerűen bizonyos társadalmi, etnikai vagy vallási csoportok örökségének kizárásával, történelmi tapasztalataik marginalizálásával,

E sorba illeszthetjük ellentmondásos megítélése okán a szocializmus örökségét is, amelyet a kelet-közép-európai országok többnyire nemkívánatos, kellemetlen teherként értékelnek. A rendszerváltást követő új identitásépítési folyamatokban párhuzamosan zajlott a kommunizmus addig tabusított bűneinek és az elszenvedett traumáknak a felszínre kerülése, az antikommunista ellenállás hangsúlyozása a szocialista múlt átírására, elhallgatására, eltörlésére irányuló törekvésekkel, melyek egyik legszembetűnőbb és legkönnyebben megvalósítható lépéseként el-tűntették a közterekről a kommunista vezetőket és hősokeket ábrázoló szobrokat, átnevezték az utcákat, tereket (Caraba 2011: 31). Az épített örökség kevésbé könnyen mozdítható elemei, pl. a panelházak tömbjei, középületek, üres gyáracsarnokok azonban szerves részei maradtak a városszövetnek, s mementói a szocialista múltnak. Miközben a nyugati turisták számára ezen örökség kulcs-látnivalóinak és tereinek fogyasztása az örökségturizmus egy sajátos formáját képviseli, melyen keresztül megtapasztalhatják a vasfüggönyön túli, egzotikusként érzékelt múlt egy szeletét, addig országos és lokális szinten többnyire hatalmas a disszonancia a szocializmus hagyatéka által kínált lehetőségek és a posztoszocialista közösségek identitása és vágyai között (Light 2000; Murzyn 2008: 335–339). Többféle stratégiát is azonosítottak a kutatások arra vonatkozóan, hogy hogyan kezelték a városok nemkívánatos szocialista múltjukat: a városi tér dekomunizációja, a múlt aktív elfelejtése mellett a továbblépés eszközeként szolgált egy új európai identitás megalkotása, egyfelől a szocializmus előtti aranykorhoz való visszatérés,⁶ másfelől a nyugatosodás/nemzetköziesítés révén (Young – Kaczmarek 2008: 54).⁷ A tervezett városok

ignorálásával, eltorzításával jár együtt. Az eltérő, egymásnak ellentmondó interpretációk mellett disszonanciát okozhatnak pl. a háborúkhöz, pogromokhoz, üldöztetéshez, diszkriminációhoz kötődő, nem szívesen vállalt örökségi üzenetek, valamint az örökséghez társított korábbi, idővel elavulttá váló értelmezések, amelyek többé nem összeegyeztethetőek a jelen normáival, célkitűzéseivel és uralkodó ideológiájával (Tunbridge – Ashworth 1996: 20–32). A fent jelzett fogalmak közül talán a sötét örökség körvonalazható leginkább, amely a halálhoz, szenvedéshez és katasztrófához, illetve azok helyszíneihöz (pl. csataterek, koncentrációs táborok, Csernobil) kötődik.

⁶ Ehhez lásd még: Eyal – Szelényi – Townsley 1998: 9. A szerzők a posztkommunista átalakulás kontextusában vizsgálják, hogy milyen stratégiákat alkalmazva képes a korábbi elit az új intézményes viszonyokhoz alkalmazkodni, hogyan változtatja meg habitusát az érvényesülés érdekében. Ennek módjait között említik azt, amikor az 1989-ben radikálisan megváltozott körülményekre tekintettel, a „tagadás tagadása” logikája mentén közvetlen múltjuk helyett az 1945 előtti, a kommunizmus idején elvetett társadalmi tapasztalatokat, viselkedési és gondolkodási modelleket hívják segítségül.

⁷ Részben eltérő viszonyulást figyelhetünk meg a szocialista múlthoz például a posztoszocialista Mongóliában, ahol Khorloogiin Choibalsan diktátornak a nemzeti önállóság kivívásával kapcsolatos tevékenysége elhalványítja a rengeteg áldozatot követelő vallásellenes pogromban és politikai tisztogatásokban játszott szerepét. Ennek folytán – más kommunista vezetőkkel, Sztálinnal vagy Leninnel ellentétben – köztéri szobrai helyükön maradtak, és a megyében, ahol született, 1941 óta viseli nevét egy város. Bővebben lásd: Szilágyi 2019.

számára – amelyek az új szocialista társadalom megvalósításának kísérleti terepeiként szolgáltak – azonban nem könnyen járható a fenti út: a többnyire egy iparág köré szerveződött városok (épített) örökségüket tekintve is egyneműek (mono-heritage towns), és vizuálisan is a korszakhoz kötődnek (Balockaite 2012), így identitásuk újratereemtése során nem megkerülhető a szocialista múltjuk.

Tanulmányomban a zöldmezős beruházás keretében felépített Tiszaújváros és Dunaújváros példáján keresztül – időnként kitekintéssel az egykori szocialista városok összességére⁸ – elemzem egyfelől a lokális intézmények örökségképző gyakorlatait (muzealizáció, örökséglista-készítés, fesztivalizáció). Milyen múltreprezentációt tárnak elénk a helyi múzeumok, milyen szerepet kap a múzeumi bemutatásban és gyűjtőmunkában az új városokhoz hozzácsatolt közeli falvak néprajzi öröksége, hogyan integrálódnak a lokális-táji hagyományok a városimázsba? Az egykori szocialista városok települési értéktárainak együttes vizsgálatával, valamint a tiszaújvárosi és dunaújvárosi értéktár bizottságok tagjaival készített interjúk alapján arra keresem a választ, milyen szelekciós elvek mentén kerülnek kiválasztásra a települési értéktárakban regisztrált helyi értékek. Másfelől sajátos online emlékezetközösségek (Facebook-oldal és -profil) vizsgálatán keresztül bemutatom, miként jelenik meg a közelmúlt az egyéni és kollektív emlékezetben, milyen értékképzeteket társítanak a városokhoz e közösségekben, és hogyan viszonyul mindez a lokális elit örökségesítő tevékenységéhez. Ennek kapcsán – helyszíni megfigyeléseimre alapozva – arra is kitérek, milyen szerepet töltenek be az utóbbi években Dunaújvárosban és Tiszaújvárosban megrendezett múltidéző fesztiválok.

A szocializmus múzeumi reprezentációja

A helyi múzeumokat, helytörténeti gyűjteményeket döntően az 1970-es, 1980-as években hozták létre az egykori szocialista városokban. A bányászmúlttal bíró települések esetében a múzeumi bemutatás és gyűjtőmunka középpontjába a bányászat története került. Érdekesebbek ebből a szempontból azok a települések, amelyek kifejezetten új városként épültek fel. Dunaújváros városalapítással egyidejű múzeumalapítását az a körülmény tette szükségessé, hogy a város építésekor nagymennyiségű bronzkori és ókori leletet tártak fel. A múzeum 1970-ben

⁸ A különböző hazai földrajzi, szociológiai és történeti kutatások 10–14 magyarországi várost soroltak a szocialista városok közé. Elemzésemben Germuska Pál történész meghatározása alapján az alábbi 11 várost tekintem idetartozónak: Ajka, Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány, Ózd, Salgótarján, Százhalombatta, Tatabánya, Tiszaújváros és Várpalota (Germuska 2004: 27–53).

került a mai helyszínére, a főtéren álló egykori pártházba, s 1975-től az ókori településelőd, Intercisa nevét viseli. Habár a múzeumi gyűjtemény zömét ma is a főképp Dunapentelehez kapcsolódó régészeti leletek, illetve a 20. század első feléhez köthető néprajzi, történeti, életmódtörténeti tárgyak és dokumentumok képezik, a Sztálinváros „történetére” vonatkozó anyaggyűjtés is rögvest, már 1951-ben megkezdődött: a város és a vasmű építésével kapcsolatos újságcikkek és levelek hamar kiegészültek az építkezéshez kapcsolódó tárgyakkal és emlékanyagokkal. Az 1960-as évektől már a jubileumokra való felkészülés jegyében folyt a gyűjtemény gyarapítása, melyek közül kiemelkedett a város 25. évfordulója. Az ennek apropóján 1976-ban (*Dunaújváros története az őskortól napjainkig* címmel) megnyitott állandó kiállítás – kisebb-nagyobb átalakítások mellett – máig fennmaradt, így elsősorban a korabeli múzeumi narratíva válik értelmezhetővé általa.⁹ Az 59 kiállítási vitrin majdnem kétharmada a honfoglalás koráig terjedő régészeti leleteket mutatta be, kevesebb, mint negyede az új várossal és a vasmű építésével, míg a maradék Dunapentele középkortól 1949-ig terjedő történetével és néprajzával foglalkozott.¹⁰ Ez az aránytalanság azonban kevésbé tükröződött a kiállítási térben, hiszen közel azonos terület jutott a három fő egység számára.¹¹

⁹ <https://www.intercisamuseum.hu/kiallitas/allando> Letöltés: 2023. 05. 03. 2003-ban az óskori rész teljes, a római kori rész részleges felújítására került sor, míg 2016-ban a néprajzi egységet frissítették fel.

¹⁰ Dunapentele történetének nyolc vitrint és öt tablót szenteltek, valamint itt kapott helyet egy néprajzi enteriőr is. Az új városhoz és a vasműhöz kapcsolódóan 14 vitrin és három tabló került elhelyezésre, ezenkívül bemutattak egy barakk szobabelső-részletet és egy munkásőr-figurát is (Matuss – Sergő – Visy 1979).

¹¹ Az egyes korszakok közötti hierarchiát kívánták szemléltetni az első tervek szerint az épülő sztálinvárosi tanácsoló tornyának több szintjén helyet kapó múzeum elrendezésével: az alsó részben a bronzkor, felette „a rabszolgatársadalom, azaz a feudalizmus emlékei”, majd a „kapitalizmus rossz emlékei”, és legfelül „a jelen gyönyörű életünk bizonyítékai” helyezkedtek volna el. Az 1951 decemberében Sztálin születésnapja alkalmából megnyitott első helytörténeti kiállítás – akárcsak az 1955-ben átadott új állandó kiállítás – a *Sztálinváros története* címet viselte, és az őskortól indította a település történetének bemutatását. A három kiállítási terem közül egy jutott az „új városra”, ahol a jelen és a jövő került terítékre (Matussné 2005: 5–6). Az 1970-ben megnyitott tiszapéterfalvi (kárpátaljai) falumúzeum kapcsán Borbély Sándor kifejti, hogy a múzeum kialakításának alapelve – a prekapitalista társadalmi egyenlőtlenségek modellezése mellett – kronológiai volt. Hasonlóan Dunaújvároshoz – teleologikus-determinista szemléletmód alapján – azonos méretű egységekben kerültek bemutatásra az őstörténettől a „legújabb múltig” terjedő különböző időtartamok. A hosszú időtartam elbeszéléséhez használt gyors tempó a jelen felé közeledve egyre lassúbbá és részletesezőbbé vált. A szerző szerint „a szekvenciálisan változó narratív tempó alkalmas volt az egyes időszakok között meglévő hierarchia megfordítására”, a progresszív és haladó jelen bemutatására (Borbély 2016: 204–206).

A városról szóló helytörténeti kiadványok és múzeumi kiállítások már a kezdektől a város történetének szerves részeként kezelték az elődtelépüléseket, hangsúlyozták a folytonosságot Dunapentele és a város múltja között, erre utal a 60-as években épült lakótelep Római városrész elnevezése is. Mindez Horváth Sándor értelmezése szerint az ellentmondásoktól terhes település „városként” létezéséhez nyújtott legitimációt (Horváth 2004: 28).¹² Érdeemes figyelmet fordítani ugyanakkor a városi közelmúlt történetének megkonstruálási nehézségeire is. Habár az azonnali örökségesítés – amely az idő mélysége helyett az új értékeken alapult – szervesen kötődött a marxizmus-leninizmus eszméjéhez,¹³ a jelen történelmének bemutatása gyakorlati oldalról nem bizonyult problémamentes feladatnak. 1955-ben így írtak a helytörténeti kiállításról:

„Ez a kiállítás merőben új dolog: múzeumainkban ezelőtt csak a régmúlt korok emlékeivel találkozhattak a látogatók. *A jelenkor múzeumban való bemutatásával – ebben a formában – Sztálinvárosban kísérleteztek először.* Nagy és új feladat ez, amellyel a sztálinvárosi múzeum dolgozói egymaguk nem tudtak volna megbirkózni Sztálinváros egyszerű és neves építőinek, dolgozóinak segítségével. [...] ki kellett lépni a szorosán vett múzeológiai [sic!] területről és *széleskörű társadalmi feladattá* kellett tenni a gyűjtést.”¹⁴

Az ekkoriban – vállalatoktól, tervezőirodáktól, munkásoktól, párttitkároktól stb. – begyűjtött tárgyi anyagok és dokumentumtípusok (főképp makettek, tervrajzok, albumok, munkaversenyek emléktárgyai, emlékérmék, versenyzászlók, a helyi gyárak termékei) a későbbi kiállítások arculatát is alapvetően meghatározták. Az elsősorban az 50-es évekre koncentráló 1976-os kiállítás is ezeken keresztül

¹² Hasonlóan a város ókori múltja áll a százhalombattai Matrica múzeum középpontjában.

¹³ A Szovjetunióban a kulturális örökség fogalmába a harmincas évektől már nemcsak a múltban, hanem az 1917-es forradalom idején vagy ezt követően alkotott műemlékeket is beleértették. Ez arra a kommunista időszlelésre reflektál, amely – a múltból táplálkozó nacionalista eszme helyett – egyfelől a forradalmi jelenre és egy folyamatosan tolódo utópiára alapozta jövő-orientált narratíváját. A kommunista örökség-felfogásról bővebben: Deschepper 2018: 6–7; Ispán 2019: 178–179. Ennek a felfogásnak újabb terepeként értelmezhetjük a szocialista kitüntetések is, amelyek az egyének múltbéli teljesítménye helyett a szocialista munkaethozhoz való gyors alkalmazkodást, illetve a rendszer kiszolgálását jutalmazták. Erről bővebben: Borbély 2018.

¹⁴ Kiemelés az eredetiben. A sztálinvárosi múzeum várostörténeti munkájáról. *Magyar Nemzet*, 11. évf. 289. sz. 5. (1955. 12. 09.) Lásd még: Négyezer év története a sztálinvárosi múzeumban. *Népszava*, 80. évf. 10. sz. 5. (1952. 01. 13.); A sztálinvárosi múzeum. *Új Ember*, 9. évf. 39. sz. 1. (1953. 09. 27.)

reprezentálta az építkezés menetét, a helyi pártélet és közigazgatás megszervezését, az oktatás, a kulturális és sportélet alakulását. Csak az 1980-as évektől jelentek meg intenzívebben az életmódtörténeti aspektusok a múzeumi gyűjtésben, s került végül a rendszerváltást követően zárásként a kiállításba az új város mindennapjait szemléltető – az 1950–60-as években széles körben elterjedt csőbútorral berendezett – szobaenteriór.

A helyi – régész, történész és néprajzos végzettségű – muzeológusok feladatává tett városi jelenkutatáshoz az ötvenes évek elején még hiányoztak a megfelelő módszerek. Nem véletlen, hogy a néprajztudományon belül ekkor megjelenő munkás- és városkutatások keretében is inkább a falut keresték a városban.¹⁵ Dunaújvárosban már a múzeumalapítástól kezdve megindult a néprajzi gyűjtemény alapjainak le rakása, hiszen a múzeum megszervezésével a néprajzos-muzeológus végzettséggel rendelkező Gegusné Veress Évát bízták meg (Tóth 1990: 897), de a kezdetektől itt dolgozott várostörténészként a folklorista S. Dobos Ilona, s kutatásokat folytattak itt a Néprajzi Múzeum munkatársai, továbbá a munkásfolklor munkaközösség is. Velük ellentétben hosszabb távon is a múzeumban dolgozott Sergő Erzsébet néprajzkutató, aki szerteágazó gyűjtéseket folytatott Dunapentelén, s egy önálló parasztház, illetve kiállítási enteriór berendezésének szándékával kiemelt figyelmet fordított a népi bútorokra, népi táplálkozásra, konyhai eszközökre és a viseletre.¹⁶ Az 1976-ban megnyitott állandó kiállítás részeként általa berendezett pentelei lakószoba megújítására, kibővítésére csak 2016-ban került sor.

Tiszaújvárosban – Dunaújvárossal ellentétben – nincsenek jelentős régészeti leletek, múzeum helyett ma is csupán helytörténeti gyűjteménnyel rendelkezik a város.¹⁷ Az 1976 őszen megnyitott Leninvárosi Helytörténeti Gyűjtemény a miskolci Herman Ottó Múzeum szakmai irányítása alatt működött, első vezetője a néprajzos végzettségű Kriston Vízi József volt. A település múltjának bemutatása itt is már az intézményalapítástól kezdve kiterjedt a város közvet-

¹⁵ Erről bővebben: Kósa 2001: 207–208; Ispán 2020: 13–15. A magyar néprajzban az 1970-es évektől bontakozott ki igazán önálló feladatként a kortárs jelenségek kutatása. Ehhez lásd: Fejős 2003.

¹⁶ 1954–67-ig néprajzos muzeológusként, majd 1984–95 között nyugdíjasként a Sztálinvárosi Állami Múzeumban, illetve átnevezését követően az Intercisa Múzeumban dolgozott. Néprajzi gyűjtéseit elsősorban Dunapentelén folytatta. 1954-től ő felelt a múzeum állandó kiállításainak néprajzi részéért (Lukács 2002: 109). A múzeumban folyó néprajzi gyűjtésekről bővebben lásd: Lukács 2005.

¹⁷ Itt szeretném megköszönni Kákóczki Balásznak, a tiszaújvárosi helytörténeti gyűjtemény kutatójának, hogy bemutatta a gyűjteményt, és értékes meglátásokkal gazdagította az elemzést.

len környékére, hiszen a gyűjtemény alapjául a Kiss Sándor népművelő¹⁸ által az óvárosban, Tiszaszederkényben gyűjtött, nagyrészt a 20. század első feléből származó néprajzi anyag (kerámiák, a paraszti gazdálkodás eszközei, viselet-textíliák stb.) szolgált (1. kép). Az intézmény feladata volt a jelenkori eseményekhez kötődő jelentős tárgyi dokumentumok gyűjtése, város- és üzemtörténeti kutatások folytatása, az oktatási intézmények életének feltárása. Ezekben a tevékenységekben szerepet szántak a honismereti mozgalom helyi szereplőinek is (Kriston Vízi 1979: 11–12). A városvezetés és a felettes megyei múzeumi szervezet ugyanakkor határozott arculatot kívánt adni a múzeumnak: egyfelől – az országos elvárásoknak megfelelően – hangsúlyosan jelenítse meg a vegyipar borsodi fejlődését, másfelől a helytörténeti anyagon keresztül mutassa be Leninváros és általában a szocialista városok fejlődéstörténetét, továbbá a városba bejáró dolgozók életét, az ingázás társadalmi jelenségét. Kíváncsnak tartották emellett egy képzőművészeti gyűjteményrész kialakítását is. A néprajzi anyag bemutatását inkább Tiszaszederkényben, a környezet paraszti múltját „skanzenszerűen” megőrző tájházban, illetve tájportán képzelték el.¹⁹ Az 1978-ban megfogalmazott nagyívű elképzelések azonban jobbára nem, vagy csak jelentős késés-

1. kép: A Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása, 1976. november (Tiszaújvárosi Művelődési Központ és Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény fényképtárház – 2007.2343.1.)

¹⁸ Tiszaszederkényben született, s 1966-tól közel 40 éven keresztül dolgozott a tiszaszederkényi kultúrházban. Gyűjtőtevékenysége mellett helyi népzenei együttesek alapítója. Tiszaújváros többször is kitüntette, s munkássága nyomán bekerült a települési értéktárba is. <http://www.ertektar.tiszaujvaros.hu/index.php/kulturalis-orokseg/varostortenet/80-kiss-sandor-munkassaga> Letöltés: 2023. 05. 08.

¹⁹ Benedek Miklós: Egy majdani múzeum bölcsőjénél. *Észak-Magyarország*, 34. évf. 258. sz. 4. (1978. 11. 01.)

sel valósultak meg, amihez hozzájárult az intézmény többszöri költözése és bizonytalan státusza is.²⁰

1987. november 4-én avatták fel a Helytörténeti Gyűjtemény részét képező, Leninvárosi Múzeumként elnevezett új kiállítóhelyet, melybe azonban a korábbiaktól eltérő funkciót tervezett a városi tanács: Lenin-emlékhelyként, munkásmozgalom-történeti kiállítóhelyként számoltak vele. Ennek felvezetéseként időszakos kiállítást rendeztek Lenin életéről és az októberi forradalomról, melyhez – mivel a város nem rendelkezett ilyen gyűjteménnyel – kölcsönanyagok (dokumentumok, kiadványok, fotók), illetve a Kiss Gyula őrnagy által adományozott Lenin magángyűjtemény (jelvények, numizmatikai anyagok, brosrák, plakátok) szolgált alapul.²¹ Ezt az elképzelést azonban rövidesen felülírta a rendszerváltás, és azóta elsősorban képzőművészeti kiállítóteremként hasznosul az épület. Szintén új helyszínen nyílt meg 1986-ban a *Tiszaszederkény múltja és népelete*, illetve a *Leninváros története* című tárlatokat összefogó állandó kiállítás, amit 1998-ban váltott a Városi Könyvtár épületében az *Egy modern város született – Életmódváltás a Dél-borsodi térségben* című új állandó kiállítás, amely legutóbb 2016-ban, a várossá nyilvánítás 50. évfordulója alkalmából újjult meg egy kisebb helyszínre szorulva. E kiállításokban kezdetben még fontos, majd egyre zsugorodó tér jutott a szederkényi múlt és a hagyományos népi élet bemutatásának, amit a jelenlegi kiállításban már csupán egy tiszta szoba enteriőr (és néhány szöveges tábló, illetve fülhallgatón keresztül meghallgatható audiotartalom) képvisel. A néprajzi anyag elsősorban a 2010-ben átadott tiszaszederkényi tájházban lelt új otthonra. Ezzel párhuzamosan sokkal hangsúlyosabbá vált a város hétköznapi életének bemutatása: a korabeli fotók és várostörténeti dokumentumok, relikviák mellett ma enteriőr mutatja be a barakkok világát, a 60-as évekbeli városi szobabelsőt, a május elsejei felvonulások hangulatát, míg a 90-es éveket a lecserélt utcanévtáblák, egy mini írógépszámítógép-kiállítás és egy nappali szoba idézi meg.²² (2–3. kép)

²⁰ A gyűjtemény a városi könyvtár részeként jött létre, majd 1984–1996 között önálló intézményként működött. 1996 óta ismét a városi könyvtár részlegeként, 2009-től a könyvtárat is integráló Derkovits Kulturális Központ keretében működik.

²¹ Leninvárosi Múzeum. *Észak-Magyarország*, 43. évf. 260. sz. 4. (1987. 11. 04.); Dóka Ferenc: A hétköznapi barátsága. *Észak-Magyarország*, 43. évf. 263. sz. 3. (1987. 11. 07.)

²² A kiállításról bővebben lásd: Urbán 2017.

2–3. kép: A Tiszaújvárosi Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása (Fotó: Ispán Ágota Lídia, 2022)

A gyűjtemény szerepének, funkciójának mindenkori átgondolatlansága hozzájárult az állomány szerkezeti egyenetlenségéhez. A Tiszaszederkényhez köthető néprajzi tárgyak felülreprezentáltak, míg a gyárakkal és a város múltjával kapcsolatos dokumentumok, fotók és tárgyak (pl. ipari üzemek termékmintái, vállalati kiadványok) tervszerűtlenül, ad hoc módon kerültek a gyűjteménybe. Jelentős mennyiségben őriznek például brigádnaplókat, KISZ-iratokat, párttagsági igazolványokat, prospektusokat, különféle emléktárgyakat (vörös csillagok, kitűzők, úttörő sípok), régi utcanévtáblákat, amelyek egyfelől a munkásmozgalmi múzeum tervéhez kapcsolódva gyűltek össze, másfelől a rendszerváltás idején a közintézmények is egyfajta lerakatként használták a gyűjteményt a feleslegessé vált holmik számára. Ezek az arányok 2019-ben módosultak, amikor váratlanul hozzájuk került a TVK (Tiszai Vegyi Kombinát) telephelyén őrzött TVK Archívum.

Az anyag jelentőségének megértéséhez röviden szükséges kitérni a nagyvállalatok²³ helyi társadalomban betöltött szerepére. Komoly erőforrások felett diszponáltak: egészségügyi, oktatási, kulturális intézményeket, sportlétesítményeket, üdülőket építettek fel saját dolgozók számára, szállodát a külföldi szakemberek és a városba látogató vendégek fogadására. Emellett buszjáratot indítottak a környék ingázóinak szállítására, a lakáselosztásnál kiemelten figyeltek az érdekeikre, pénzzel támogatták a tanács működését, finanszírozták az üzemi és városi lapok kiadását stb. Számos funkciót átvettek a városi tanácsoktól, a helyi hatalmi viszonyrendszerben a pártbizottság mellett a nagyvállalatok váltak igazán meghatározó tényezővé (Barta 2010: 26). Mivel folyamatosan dokumentálták a gyárak és a hozzájuk tartozó intézmények történetét (a TVK például öt fényképészt foglalkoztatott), az archívumban rengeteg fotóalbum, fotónegatív, filmtekercs, VHS-kazetta, a vezérigazgatói ülésekről készített magnófelvételek, termékminták, korabeli folyóiratok és szakmai kiadványok stb. szerepelnek. A hosszú éveken át felépített vállalati irattárakban őrzött anyagok sorsa változatos: bekerülhettek a gyűjtőterületileg illetékes levéltárba, vagy maradhattak helyben, ahol kedvezőtlen esetben a nem megfelelő tárolási körülmények miatt súlyosan sérültek, vagy akár meg is semmisültek (volt olyan helyi vállalat, amely elégette azokat),

²³ A Tiszapalkonyai Hőerőmű építését 1953-ban kezdték meg, melynek közelében 1979-ben Tisza II néven újabb hőerőmű létesült. Az 1996-os privatizáció során amerikai tulajdonba kerültek, bezárásukra 2011-ben és 2012-ben került sor. Az 1959-től üzemelő TVK (festékgár, műtrágyagyár, műanyaggyár, polietiléngyár, olefingyár, polipropiléngyár) a rendszerváltást követően több üzemegységét bezárta. Az ország egyik legnagyobb vegyipari vállalata 2015-től MOL Petrolkémia Zrt. néven működik. A Tiszai Kőolajipari Vállalatot 1973-ban hozták létre, a kőolaj-finomítást – a vállalatot 1991 óta integráló – MOL Rt. 2001-ben szüntette meg, azóta – kisebb termelő üzemegységek működése mellett – főként kőolajtárolóként funkcionál.

a hozzáférés pedig kutatási célból is nehezzé vált. Ennek hátterében számos ok állhat: nem kívántak plusz költséget áldozni a fenntartására, pusztá gondatlanságból nem fordítottak rá kellő figyelmet, a szakmai kiadványok elavulttá váltak. Érdeemes azonban felvetni azt is, hogy a rendszerváltást követően a privatizált, immár multinacionális nagyvállalatok viszonya radikálisan megváltozott a településekkel, amit mindkét városban megfogalmaztak az interjúk során: egyfajta elzárkózás és visszafogott kommunikáció vált rájuk jellemzővé. A piaccgazdaság bevezetésével, a tulajdonviszonyok átalakulásával együtt járt a városra és a szűkebb régióra irányuló paternalista gondoskodást felváltó, az általános társadalmi felelősségvállalást erősítő új vállalati kultúra meghonosodása, amely nemcsak a vállalatok lokalitásban betöltött szerepét,²⁴ hanem ezzel együtt a saját múltjukhoz, szocialista örökségükhöz való viszonyukat is átformálhatta, amely további vizsgálatra érdemes.

A települési értéktárak örökségképe

A „hivatalos” örökség meghatározó jellemzője, hogy a különféle kategorizációs eljárások során örökségként azonosított tárgy, helyszín vagy gyakorlat egy örökséglista részét képezi, amely rendelkezik a kezelés, megőrzés módjáról is (Borbély – Ispán 2019: 9). A települési értéktárak ugyan ez utóbbi funkcióval nem bírnak, viszont alkalmasak az intézményes stratégiák elemzéséhez, annak ellenére is, hogy az értéktár működtetői maguk is csak egy, és nem is a legfontosabb csatornaként tekintenek rá az örökségszítő folyamatokban.²⁵

A 2012-ben elfogadott hungarikum törvény nyomán létesült Hungarikumok Gyűjteményébe és a Magyar Értéktárba többlépcsős folyamat keretében kerülhetnek a nemzeti értékek. A települési értéktárak a „nemzeti értékpíramis” első lépcsőfokát képezik, amelynek csúcsán a hungarikumok állnak.²⁶ Mára a hungarikum mozgalom és a hozzá szorosan kötődő értékgyűjtő mozgalom szé-

²⁴ Ehhez lásd: Szegő Péter: Ófalu és Újváros. A TVK kulturális szponzori tevékenysége. *Élet és Irodalom*, 43. évf. 13. sz. 8. (1999. 04. 02.)

²⁵ Mivel szándékaim szerint a szocialista városok együttes vizsgálatát tűztem ki távlati célul, előny a kutatás szempontjából, hogy olyan elemzési keretet kínálnak, amely módot nyújt az összehasonlításra. Ózd kivételével valamennyi város létesített ilyen értéktárat, amely nyilvánosan elérhető. Az adatgyűjtés záró időpontja 2022. novembere.

²⁶ A hungarikum mozgalom és az értéktárak szerepéről lásd például: Lovas Kiss 2014; Paládi-Kovács 2016; Vajda 2016: 42–45; Cseh 2019; Eitler 2019; Báti – Juhász – Zentai – Vargha 2019; Bali 2020; Balogh – Fülemile 2020: 29–30; Apjok 2022.

les körben elterjedt, a lista különböző szintjeire felkerülni presztízsertéssel bír a települések számára, amely egyszerre eszköze a helyi imázsalkotásnak és marketingnek, valamint a lokalitás²⁷ megteremtésének. A funkcióknak ez az összetettsége és valójában az érték kifejezés²⁸ használata is hozzájárul ahhoz, hogy olyan jelenségek is részei az értéktáraknak, amelyek örökségként nem értelmezhetők, hiszen nem csupán arról van szó, hogy a múlthoz, tradícióhoz való kötődésük helyett más minőségükből nyerik el státuszukat, hanem olyannyira kortárs jelenségek, hogy keletkezésük is csupán pár éves távlatra nyúlik vissza.

Míg a piramis felsőbb szintjein a Hungarikum Bizottság felügyeli az értékek kiválasztását, a nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve az alsóbb szinteken a helyi kezdeményezés fontosságát hangsúlyozza: a helyi értéktárba minden bekerülhet, amiről a közösség úgy dönt.²⁹ Mindez megmutatkozik az értéktárak tartalmi sokszínűségében és a felterjesztések eltérő mélységű kidolgozottságában is (Vajda 2016: 42). Az örökségképző gyakorlatok vizsgálata során többen is rámutattak arra, hogy a – helyi identitás megerősítését célzó, ugyanakkor gazdasági/turisztikai érdekekhez is társuló – lokális értékek újraértelmezésében, kommunikálásában és felhasználásában elsősorban a helyi értelmiségi, politikai elit szűk köre és – a vele részben személyi átfedést mutató – intézmények működnek közre. Lovas Kiss Antal a hungarikum törvény kapcsán is kiemeli, hogy – bár a felterjesztés lehetősége mindenki számára biztosított – a döntéshozatal a lokális elit hatáskörébe tartozik, akiknek az érdeke, illetve felkészültsége eltérhet a felsőbb szinten megfogalmazott elvárásoktól. Ezek a szakmai elvárások ugyanakkor nem is konkretizálódnak: a törvény adós marad az alapvető fogalmak pontos meghatározásával, miközben avult szemléletmóddal közelít a helyi közösségekhez. A lokális társadalom mai heterogenitása egymástól eltérő értékfelfogásokat eredményez, amelyek nem feltétlenül feleltethetőek meg egyetlen, hivatalosan deklarált – ám a valóságban sokkal inkább a kortárs magyarországi hatalmi sajtá-

²⁷ Mint az érzelmek struktúrája, a társadalmi élet sajátossága és egy meghatározott közösség ideológiája (Appadurai 2001: 16).

²⁸ Az érték szociológiai értelemben olyan elvont kulturális alapelvek, amelyek kifejezik, „hogyan az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakokként eltérő lehet” (Andorka 2003: 490). Más megközelítésben az érték az emberi magatartást és cselekvést hatékonyan irányító szervező közeg, amelyet külső hatások (pl. érdekek, normák, szokások, szabályok, törvények) és az egyén gondolkodásmódjának összjátéka határoz meg (Füstös – Szakolczai 1994: 57–58).

²⁹ Miként az egyik város honlapja fogalmaz: „mindaz, amire büszkék vagyunk, amit szeretnénk másokkal megosztani és utódainkra örökíteni”. <http://www.ertektar.tiszaujvaros.hu/index.php/felhivas> Letöltés: 2023. 04. 11.

tosságokat megtestesítő – értékrendnek, amely egy egységes magyar kultúra alaként funkcionálhatna (Lovas Kiss 2014: 89–94).

Tiszaújvárosban a Művelődési Központ és Könyvtár látja el az értéktárral kapcsolatos feladatokat,³⁰ Dunaújvárosban a képviselőtestület keretein belül működik az értéktár bizottság.³¹ Az értéktár rendszer működését részletező módszertani kézikönyv ajánlása szerint – az alulról építkezés elvének megfelelően – a javaslatok megalkotása a lakosság széleskörű bevonásával és aktivitásával (pl. kérdőívek, interjúk, közösségi beszélgetések révén) történik (Értékekre hangolódva 2016: 29). Míg Dunaújváros esetében – ha nem is az itt vázolt forgatókönyv szerint zajlik az értéktárak összeállításával kapcsolatos munka, de – többnyire lakossági, helyi intézményi kezdeményezés alapján érkeznek a települési értékekkel kapcsolatos javaslatok az értéktár bizottsághoz, addig Tiszaújvárosban a legnagyobb nehézséget a lakosság inaktivitása, érdektelensége okozza.³² A kezdeti időszakban még érkeztek felvetések a lakosság köréből, azonban egy-egy elképzelés kidolgozása már olyan egyéni erőfeszítést követelt volna meg a javaslattevőktől, amihez sem kompetenciájuk, sem kedvük nem volt, így szerepük mindössze az ötletadásra korlátozódik. Valójában az érték kiválasztása és a javaslat megszövegezése is a Tiszaújvárosi Értéktár Testület feladata, és miként megfogalmazták a tagok, a megalakulás óta gyakorlatilag a javaslattevőtől a javaslat befogadásáig ők a folyamat generálói. Munkamódszerük alapja – akárcsak a munka végső célja – a listakészítés: már a bizottság felállításakor kidolgozták a szóba jöhető értékek listáját, egyfajta előzetes listát, amelyről évente általában két értéket emelnek át – a polgármesterrel történt előzetes egyeztetést, majd képviselőtestületi jóváhagyást követően – a települési értéktárba. A kezdetben megfogalmazott alapelvek (történeti, esztétikai érték fontossága, lezárt életművek terjeszthetők csak fel, az érzelmi kötődés mint szempont a szubjektivitása miatt kerülendő) a lista műfajából³³ adódó folyamatos gyarapítási kényszer, a meglátoga-

³⁰ A Testület elnöke az integrált közművelődési intézmény igazgatója, tagjai a könyvtárvezető, a helytörténeti gyűjtemény muzeológusa, a helyismereti könyvtáros és egy Pro Urbe díjjal kitüntetett, a Testület elnöke által felkért személy.

³¹ Elnöke a város humán ügyekért felelős alpolgármestere, tagjai a főépítész és az Intercisa Múzeum igazgatója.

³² A helyi értéktárak működésével kapcsolatban fókuszcsoportos és félig strukturált interjúkat készítettem Tiszaújvárosban és Dunaújvárosban a bizottság tagjaival, amelyek révén megvilágítható, hogyan és miért kerülnek bizonyos elemek kiválasztásra. Ehelyütt szeretném megköszönni Kitka Zsuzsának, Mátyás Zoltánnak, Kákóczi Balázsnak, Kázmér Ágnesnek (Tiszaújváros), valamint Szabó Imrének (Dunaújváros), hogy megosztották velem az értéktárakkal és az örökségésítéssel kapcsolatos meglátásaikat.

³³ A listát – Umberto Eco szerint – akkor alkalmazzuk eszközként, „amikor az ábrázolni kívánt dolognak sem határait, sem számát nem ismerjük, s ha nem is végtelen nagynak, de legalábbis csillagászati műnek képzeljük el” (Jakab – Vajda 2018: 19).

tott partner értéktárak³⁴ mintája, és magának az érték fogalomnak a képlékenysége következében fellazultak, és új szempontokkal gazdagodtak.

Áttekintve valamennyi egykori szocialista város értéktárát, látható, hogy elsősorban a kulturális örökség, kisebb mértékben az épített örökség kategóriába sorolt elemek a dominánsak. A kulturális örökség³⁵ legnagyobb egységét elsősorban képzőművészek, irodalmárok vagy a helyi művelődési élet meghatározó alakjainak (többszörire) már lezárult életműve képezi, s hiába volt egyértelmű a műszaki értelmiség súlya e településeken, közülük meglepően kevés személy került be az értéktárakba. Tiszaújvárosban Huszár Andor azonban az első között került fel a listára: ő irányította 1964–1988 között a Tiszai Vegyi Kombinátot, ami ekkor – a petrokémiai ipar meghonosítása, a korszerű műanyagtermékek és csomagoló rendszerek előállítására révén – a magyar vegyipar egyik legnagyobb vállalatává fejlődött. Emellett aktívan részt vett a város politikai életében is, és kezdeményezésére épült meg számos városi létesítmény, így a TVK melletti, strandot és műkorcsolyapályát magában foglaló szabadidőközpont. A vezérigazgató helyi elismertségét jelzi, hogy a TVK irodaépületén és egykori otthonánál is emléktábla őrzi emlékét, utcát neveztek el róla a településen, 2014-ben pedig Huszár Andor Emléknapot tartottak tisztelői, melynek alkalmával egy emlékfüzet is megjelentettek hajdani munkatársai (Emlékezések... 2014). Azonban hiába tölt be pozitív szerepet a helyi kollektív emlékezetben egy sikeres szakmai életúttal, kiemelkedő városfejlesztő, közösségépítő tevékenységgel bíró személy, a lokális téren kívüli megítélésében mindezt felülírhatja az előző rendszerben betöltött hatalmi pozíció. A szocialista korszakhoz való viszonyulás kapcsán nem megkerülhető az érzelmek szerepe. Az érzelmi érintettség – az aktuálpolitikai szempontok mellett – egyelőre még akadály a korszak kiegyensúlyozott, konszenzuson alapuló megítélésének, a polarizált vélemények túl sok konfliktust hordoznak magukban.³⁶

Az egykori szocialista városok mindig is kiemelt migrációs célpontok voltak, ezért rendkívül változatos földrajzi-társadalmi háttérű lakossággal rendelkeztek. Ennek megfelelően a néprajztudomány által autentikusnak tartott hagyo-

³⁴ Olyan értéktár bizottságok gyakorlatára voltak elsősorban kíváncsiak, amelyek hasonló nagyságrendű településen, és egy helyi intézmény keretében működtek.

³⁵ A volt szocialista városok értéktárainak kulturális örökség kategóriájában gyakran szerepelnek a fentebb tárgyalt helyi múzeumok, helytörténeti gyűjtemények és archívumok, amelyek feladatukból fakadóan komplexen megtestesítik a múlt örökségét, továbbá képzőművészeti, természettudományi gyűjtemények.

³⁶ Az érzelmi kötődés fontossága a helyekkel, tárgyakkal kapcsolatban is felmerült: azokat túl szubjektívnek tartva a bizottsági tagok igyekeznek figyelmen kívül hagyni az értékkiválasztás folyamatokat.

mányok – a bányászmuálttal, illetve német/szlovák nemzetiségi gyökerekkel bíró települések néhány hagyományelemét, valamint Várpalota céhes hagyományait kivéve – kevésbé jellemzőek e településekre. A hagyományörzés a szocialista korszakban az amatőr művészeti mozgalom keretében működtetett táncgyűttesekben, kézműves szakkörökben, klubokban folyt, melyek közül számos felkerült a listákra. E mozgalom egyéb csoportjaihoz (pl. kórusok, zenekarok) hasonlóan értékük egyrészt régiségükben rejlik, sokukat a városalapítással egy időben hoztak létre, másfelől az elnyert díjakban, kiállítások számában mérhető. E körbe illeszkednek azok a változatos tematikájú rendezvények, fesztiválok is, amelyeket már több évtizede rendeznek meg egy-egy településen.

Az értéktárakban a második legnagyobb csoportot az épített környezet kategóriája alkotja.³⁷ A 10 vizsgált város közül hét bányásztelepülés, amelyek várossá fejlődése többnyire már a századfordulón megindult, az egyes elődközségek, telepek összeépülése már folyamatban volt a 20. század közepén. Kifejezetten zöldmezős beruházás keretében csupán Dunaújváros, Tiszaújváros, Százhalombatta és Oroszlány létesült, amelyekhez közigazgatásilag hozzácsatolták a közelben fekvő, „óvárosnak” nevezett falvakat. Emiatt e tíz település változatos eredetű, részben akár a középkorba vagy még régebbre visszanyúló épületállománnyal rendelkezett, s még az újonnan épített városok is közigazgatási határaikon belül tudhattak legalább egy falusi templomot. Így lett a Tiszaújvárosi Értéktárba elsőként bekerült nemzeti érték a 18. század végén megépített tiszaszederkényi templom és parókia, ami utóbb kiegészült a rendszerváltást követően újonnan épült templomokkal, de hamar az értéktár részévé váltak a település első, az 1950-es évek közepén épült lakóházai is. Az 1964-ben átadott, 52 m magas Víztorony karakteressége folytán a város jelképévé – és így nemzeti értékévé – vált, de a település egyedisége elsősorban tervezett város mivoltában, és – Dunaújvárossal ellentétben – nem építészeti-esztétikai értékeiben rejlik.

Dunaújvárosban a szocreál stílusban épült belváros kompakt egység, Európában is egyedülálló kiterjedtségű, a korszak legnevesebb építészeti dolgozta rajta, az építészettörténeti-művészettörténeti értékeit illetően régóta szakmai konszenzus övezi (Barka – Fehérvári – Prakfalvi 2007). A Szocreál tanösvény a város legjelentősebb építészeti emlékeit foglalja egy útvonalba, és részét képezi a Dunaújvárosi Értéktárnak is (4–5. kép). A 33 állomásos tanösvény ötlete

³⁷ A települések eltérő módon soroltak be egyes épülettípusokat, pl. a templomok és kápolnák a kulturális örökség és épített környezet kategóriájában egyaránt szerepeltek. Elemzésében egyetemesen az utóbbi kategóriába soroltam őket.

már 1990-ben megszületett,³⁸ azonban az önkormányzat csupán 2004-ben – az Idegenforgalmi Kht. és a Polgármesteri Hivatal Főépítészeti Osztálya együttműködésében – hozta létre.³⁹ A kijelölt épületek három építészeti stílusban (klasszikus modern; szocreál; újabb modern), és zömmel az 1950–56 közötti időszakban épültek (az épületek egy része már védettséget élvez). A pályázat keretében az épületek falán ismeretterjesztő táblákat helyeztek el, valamint színes térképet és prospektust adtak ki. (6. kép)

4–5. kép: A Szocreál tanösvény állomásai (Fotó: Ispán Ágota Lídia, 2022)

³⁸ Kiss Attila, a dunaujvárosi főiskola docense, a város idegenforgalmi hivatalának frissen kinevezett igazgatója úgy vélte, hogy a város – ahelyett, hogy szemérmesen eltagadná – szocialista múltjának felvállalásával sikerrel járhatna az idegenforgalmi piacon, s egyfajta szocreál skanzenként, egyéb látványosságokkal kiegészítve nemzetközi érdeklődésre számot tartva mutathatná be a kelet-európai szocializmust. <https://mediatar.jakd.hu/index.php?p=video&v=rxvO6MOV> Letöltés: 2023. 03. 17.

³⁹ A projektet támogatta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a „Kulturális utak a közös európai és/vagy magyar örökséghez kapcsolódó turisztikai projektek támogatása” című pályázat keretében. A tanösvény Építészeti Emlékek Tanútja néven szerepel, ennek része a 33 szocreál épület.

6. kép: Vezetett séta a Szocreál tanösvényen a Sugárúti Fesztivál keretében (Fotó: Ispán Ágota Lídia, 2023)

Az egykori szocialista városok értéktárba felvett épített emlékeinek 40%-át templomok és kápolnák alkotják: mindent együttvéve több mint felük (52,3%) a szocializmus előtt épült, és mindössze egyötödük (20,5%) köthető a szocializmus időszakához. A szocialista épületállományt zömmel az 50-es években épített szocreál, illetve modern épületek teszik ki, de akadnak olyan települések, ahol egyáltalán nem tartanak számon e korhoz köthető értéket.

Összességében azt láthatjuk, hogy az értéktárak összeállításánál tehát lokálisan is érvényesülnek az ún. „engedélyezett örökségdiskurzus” keretében kikristályosodó irányelvek, amelynek közvetítésében a hungarikum mozgalom is szerepet játszik: az értékpiramis csúcsán álló, reprezentatív nemzeti érték-ként funkcionáló hungarikumok indirekt módon is visszahatnak az alsóbb szintekre, s normatív módon irányt mutatnak. A történetiség és esztétikum alapján történő értéktulajdonításnál sokkal problematikusabb a szocialista közelmúlt örökségésítése, amely a nemzeti keretbe ágyazott, államilag felügyelt örökséglisták kívánalmainak nehezen tud megfelelni (vö. Jakab – Vajda 2018: 16).

Nagyobb eséllyel lennének képesek viszont belépni ezek a városok az örökség-képzés nemzetközi színterére, miként azt Dunaújváros néhány kísérlete mutatja. Egy ideig – a Széchenyi István Egyetem építész kutató csoportján keresztül – Dunaújváros is kapcsolódott az olasz szakemberek által szervezett *ATRIUM (Architecture of Totalitarian Regimes of the XXth Century in Europe's Urban Memory)* nemzetközi európai uniós projekthez, amely a 20. századi totalitárius rendszerek építészeti emlékeinek feltárásával, elemzésével, gazdasági és turisztikai hasznosításával foglalkozott, és eredménye lett egy olyan építészeti-turisztikai kulturális útvonal megalkotása, amely bekerült az Európa Tanács által elismert és ajánlott Európai Kulturális Útvonalak közé (Koppány 2014).⁴⁰ 2017-ben a Brassói Történeti Múzeum *Sztálin városának polgára voltam* című nemzetközi projekt tervével kereste meg a városi múzeumot, amely végül a Dunaújvárosi Egyetem részvételével valósult meg. Az Európai Bizottság által finanszírozott – Románia, Magyarország, Bulgária, Albánia és Lengyelország közreműködésével futó – projekt célja a sztálini totalitárius rendszer bemutatása volt, elsősorban a jogsértéseket át- és túlélő állampolgárok személyes tapasztalatai, mindennapi történetei révén, hozzájárulva ily módon a fiatalabb generációk körében a korszak jobb megértéséhez és a kortárs uniós értékek megbecsüléséhez. Az ún. dokumentációs kampány (fényképek, dokumentumok, tárgyak gyűjtése, interjúk készítése) elsősorban a résztvevő múzeumok anyagát gyarapította, amelyet kiállításokon és közös workshopokon keresztül ismertettek, továbbá közösségi oldalakon, honlapokon keresztül tettek közzé.⁴¹ Kérdéses azonban, mennyire tekinthetjük a diktatúra fogalma köré épülő – turisztikai, továbbá nevelési-oktatási szempontból előnyös, pályázati forrásokat bevonzó – imázst összeegyeztethetőnek a település vágyott önképével. Miként Dunaújváros főépítésze a vele készült interjúban kiemelte, nem az egykori szocialista város mivolt adja a település imázsalkotásban hasznosítható egyediségét, hanem tervezett és iparváros jellege, melyek sajátosságai a Rákosi-korszak különböző aspektusaiból adódtak.⁴²

⁴⁰ <https://www.atriumroute.eu/> Letöltés: 2023. 05. 19. A 2011–2013 között működő projektben résztvevő országok: Olaszország, Szlovénia, Bulgária, Magyarország, Szlovákia, Románia, Görögország, Horvátország, Szerbia, Albánia, Bosznia-Hercegovina. A kulturális útvonal azonban már csak Olaszországot, Horvátországot, Romániát és Bulgáriát érinti.

⁴¹ <https://www.brasovistorie.ro/proiecte/i-was-citizen-stalin-town> Letöltés: 2023. 05. 19.

⁴² Dunaújváros vonzereje kapcsán az unikális szocreál városközpont mellett azonban még számos további elemre épít a városvezetés: természeti táj, római és középkori történelmi örökség, iskola- és sportváros. Interjú Szabó Imrével, Dunaújváros, 2022. 11. 07.

A helyi közösség nézőpontja: a nosztalgia szerepe az örökségképzésben

Tanulmányom harmadik szakaszában egy sajátos emlékezetközösség, egy Facebook-oldal vizsgálatával arra keresem a választ, miként, milyen hangsúlyokkal jelenik meg a közelmúlt a kollektív emlékezetben, és a lokális elit örökségképző tevékenységéhez képest milyen alternatív értékrend és értékképzés bontakozik ki ezen keresztül. A több mint 5000 fő által követett, 2011-től létező oldal célközönségét az életük egy szakaszában az egykori Leninvárosban élő személyek alkotják, akiknek identitásában máig meghatározó elem a lokalitáshoz kötődés. A közösséggel való azonosulásuk alapja azonban pusztán szimbolikus, amit a „*leninvárosi vagyok*” elnevezés fémjeléz számukra.⁴³ Az oldal kedvelői változatos korosztályból kerülnek ki, a helyi lakosok mellett a településről elszármazottak, életük rövidebb-hosszabb periódusát ott töltők egyaránt megtalálhatóak közöttük. A felületen alapvetően az adminisztrátor posztol fotókat, rövid felvezető leírás keretében, amelyhez kedvelések, egymásra is reflektáló kommentek formájában érkeznek az interakciók. A képek alatti hozzászólások többnyire nosztalgikus visszaemlékezések: helyszínek és ismerősök beazonosítása, hangulatok, kis történetek, egykor megszokott cselekvések felidézése.⁴⁴

Az elemzés azokra a fényképekre terjed ki, amelyek a legtöbb pozitív reakciót váltották ki. A 834 feltöltött fotó közül 238 kapott 100 feletti kedvelést.⁴⁵ Ezek jelentős része (kb. negyede) a szocialista rendszer olyan emblematis retro tárgyaihoz (a szappantól kezdve a gyermekjátékokon keresztül a korabeli autókig) kötődik, amelyek országosan ismertek, és közös hivatkozási alapként szolgálnak a korszakot átélt generációk számára. Néhány olyan identitásképző tárgy is felbukkan közöttük, amely városi jelképként funkcionál, illetve helyi-táji jellegzetesség: a reprezentációs célú, nagyvállalatokhoz kapcsolódó ajándéktárgyak mellett ilyenek például a TVK által gyártott reklámszatyrok. A műanyagtermékek (szatyrok, fóliák) gyárból való kihordása és a környék háztartásaiban való használata általá-

⁴³ A közösséget – objektív ismérvek mentén történő lehatárolása helyett – ez esetben olyan mentális szerkezetként, elképzelésként határozhatjuk meg, amelyben egy a múltra utaló „sűrítő szimbólum” vált ki közösségi érzést a közösség (egyéb ismérveiket tekintve különböző) tagjaiból, akik különféle jelentéssel és értelmezéssel ruházzák fel az adott szimbólumot. Anthony P. Cohen közösség-modelljét ismerteti: Eitler 2022: 2–3.

⁴⁴ Habár a Facebook-oldalon megosztott képek és az alattuk kibontakozó beszélgetések a nyilvánosság számára készültek, a kommenteket a személyiségi jogokra tekintettel a szerzők megnevezése nélkül használom fel. Az etnográfiai internetes kutatásokról, azok etikai vetületéről lásd: Lajos 2016; Lovas Kiss 2017.

⁴⁵ Az adatgyűjtés a 2022. 11. 06-i állapotot tükrözi, az elemzés az adminisztrátor által feltöltött fényképekre terjed ki.

nos gyakorlatnak számított, sokan még ma is őriznek eredeti állapotú szatyrokat. Ikonikus jellegüket jól szemlélteti, hogy a Facebook-oldalon futó nyereményjátékok díja öt db tvk-s retro szatyor volt. A legkedveltebb 238 fotó többsége a város különböző tereit, utcáit, középületeit és lakóházait ábrázolja.

Tiszaújváros meghatározó létesítményei és helyszínei tekintetében az értéktárhoz képest a közösségi oldalon felbukkannak új elemek és átrendeződnek a hangsúlyok. A legtöbb interakciót (a lájkok mellett számos hozzászólást) kiváltó képek a városi strandokhoz, parkokhoz és játszóterekhez, valamint üzletekhez, vendéglátóipari egységekhez kapcsolódnak. Amellett, hogy idillikus, boldog, gondtalan élethelyzetet jelenítenek meg ezek a képek, amelyre mindenki szívesen emlékszik vissza, fontos hangsúlyozni, milyen szerepet is tölthettek be ezek a helyszínek az újonnan felépített városokban. Ebenezer Howard kertváros koncepciója⁴⁶ nyomán a tervezők a szocialista várost a kertek és parkok városaként képzeltek el. A rendezési tervek fontos elemét képezte a természet városi struktúrába integrálása, melynek érdekében zöldövezetek egész rendszerét hozták létre a lakóövezetben. Az elképzelések szerint ezek segítették a népesség egészségügyi regenerálódását, fokozták a város nyújtotta esztétikai élményt, továbbá a szűk és kényelmetlen lakások miatt nagy jelentőségre tettek szert a társas érintkezésben. Az itt megrendezett kulturális rendezvények és sportesemények révén keretet biztosítottak a szabadidő ideológiai szempontból is hasznos eltöltéséhez. Tiszaújváros lakosságának átlagéletkora nagyon alacsony volt a korszakban, gyakran neveztek – hasonlóan más szocialista városokhoz – a gyermekek, fiatalok városának. A sok gyermek miatt idővel szinte minden lakótömb mellett játszótérrel építettek (1979-ben már negyvenkettő létezett) (Ispán 2020: 44–70; Bakay 2013, különösen 32–35).

A nevelési célokat is szolgáló park kitűnő példáját nyújtja az egyik óvoda mellett 1979-ben, jelentős társadalmi munka igénybevételével létrehozott KRESZ-park. A zebrákkal, közlekedési táblákkal ellátott, kicsinyített úthálózaton a gyerekek a városi közlekedés szabályait sajátíthatták el. 2021 tavaszán Tiszaújváros vezetése arról tájékoztatta a lakosságot, hogy tárgyalások folynak a McDonald's gyorsétteremláncsal egy új egység megnyitására, s a lehetséges helyszínek között komolyan felmerült a KRESZ-park területe. Ez a terv jelentős tiltakozást indított el: 2022 tavaszán létrehoztak egy 3200 ismerőssel rendelkező Facebook-profilt (Kresz Park Tiszaújváros) a park védelmében, és petíciót indítottak, amelyet 651 fő aláírt,

⁴⁶ Ebenezer Howard 1898-ban megjelent könyvében (*To-Morrow: a Peaceful Path to Real Reform*) fejtette ki először elképzeléseit a városi és vidéki életforma értékeinek az összegevezetethezességéről. A város szerkezetében fontos szerepet tölt be a központi park, ami a közösségi szellem kialakulásának színtereként is funkcionál, valamint a lakóövezetben körbefutó zöldsáv, amely mellett a közterek és az iskolák sorakoznak (Ispán 2020: 46).

és közel kétszáz írásos véleményüket is megosztották a tervvel kapcsolatban.⁴⁷ A gyorsétterem negatív egészségügyi vonatkozásai, a fás terület környezetvédelmi jelentősége és a kedvezőtlen közlekedési szempontok mellett a tiltakozók közül igen sokan kiemelték azt is, hogy a park hasznos, több generáció óta segíti a gyerekek közlekedni tanulását, inkább a felújítását javasolták, mint a megszüntetését. Amellett érveltek, hogy fontos része a város történetének, ikonikus helyszín, amelyhez rengeteg emlék kötődik.⁴⁸ Miként az egyik aláíró megfogalmazta: „Tiszaújvárosban pont a parkjai a legnagyobbak!” Néhány lakó nyílt levélben kérte a városvezetést a hasonló városi parkok védettségének elrendelésére, illetve javaslat érkezett a KRESZ-park települési értéktárba történő felvételére is.⁴⁹

Az egyes vállalatok önállóan is létesítettek szabadidőparkokat. Elsőként a Tiszapalkonyai Hőerőmű mellett épült strand még 1965-ben, majd az 1980-as évek első felében a TVK kezdte meg nagyszabású szabadidőparkjának kiépítését, mely a város turisztikai célponttá válását is elősegítette. A többlépcsős beruházás első elemeként 1981-ben adták át a műjégpályát, a műtrágyagyártásnál használt ammóniát párologtatva el a hűtéshez, majd 1984-ben a strandot. A csúszdák mellett a komplexum egyediségét a télen-nyáron működő korcsolyapálya adta, ahol a nyári időszakban fürdőruhában lehetett korcsolyázni, s amelyről számos posztban emlékeztek meg az oldalon.⁵⁰ (7–8. kép) Az Erőmű- és TVK-strand

⁴⁷ Legyen Mc Donald's Tiszaújvárosban, de NE a Kresz Park területén! https://www.peticio.com/signatures/legyen_meki_de_ne_a_kresz_parkban_tiszaujvarosban/ Letöltés: 2023. 06. 01.

⁴⁸ Néhány példa: „Érzelmileg kötődöm a KRESZ Park-hoz! Részt vettem a felépítésében és szeretném, ha az unokáim is gyakorolhatnának itt közlekedni!”, „Eltunesevel a város emlékei közül tunne el egy sokak számára kedves helyszínt!”, „Városunk szinte valamennyi tősgyökeres polgára itt tanult meg kerékpározni, ha ezek a fák mesélni tudnának, elszégyellné magát akinek egyáltalán felmerül a gondolatában hogy bántani akarja.”; „A Kresz park a város egyik jelképe volt, jó lenne, ha az is maradna, eredeti formájában.”; „A kresz park Generációk óta fontos része a városnak, ami egyben természetvédelmi terület is 😊”. (Az idézetek betűhív formában kerültek közlésre.)

⁴⁹ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=117746850893128&set=a.118852724115874>; <https://www.facebook.com/photo/?fbid=121282440539569&set=a.118852724115874> Letöltés: 2023. 06. 01.

⁵⁰ „Mi akik kamaszként éltük meg a koripálya tündöklését órákig tudnánk mesélni a sok-sok élményről.....stúdióból vördsz dont kám ízi...siklás a jégen..palánknál beszélgetés a forró rumos teával kézben...tömeg és tömeg....nyáron bandázás minden nap a medence mellett..foci...röpi...kár, hogy ti fiatalabbak már ezt nem láthatjátok...jó volt igazán jó!!! :-))” (2011); „Bérletem volt, nyáron kitétték sokszor a megtelt táblát, annyian jöttek Miskolcra is! A melegszenidvics verhetetlen volt! Télen is szuper volt!” (2018); „sajnos az ammonia gyar megszunt így megszunt a vilaghíru szabadido kozpont is. Tiszaújvaros gyemantja volt ez a letesitmeny.Nem nemvetkozi híru volt hanem vilaghíru.nyár 38 fok es a tiszaújvarosi fiatalok furdoruhaban korcsolyaznak,utana furdenek egy 50x25 meteres medenceben olasz fagyit esznek a fagyizoban,grillezhetnek az arnyas parkban,az etteremben a legjobb kajakat ehetnek,furdoruhaban,es sor hegyek voltak mellé.Buszke vagyok ra hogy ott lehettem es szolgaltuk Tiszaújvarost es a TVK dolgozokat.” (2019) (Betűhív közlés.)

egyaránt megszűnt az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején, mivel az új tulajdonosok gazdasági szempontokat mérlegelve nem tartották feladatuknak költséges üzemeltetésüket. A Facebook-oldal többször is közölt fotókat az évek során a bezárt és enyészetté vált strandokról, amelyek a régi emlékek felidézése mellett a lepusztulás miatt érzett szomorúság, elkeseredettség, tehetetlenség, gyakran düh és felháborodás kinyilatkoztatására is alkalmat teremtettek.⁵¹ (9–10. kép) A strand-bezárásokhoz hasonlóan heves reakciókat váltott ki a hőerőműről 2012-es bezárása idején megosztott fotó, vagy az a TVK központi épületét ábrázoló fénykép, amelyet a TVK név megszüntetése és az irodaépületről való lekerülése alkalmából posztoltak 2015-ben. Az egykori vezérigazgató, Huszár Andor pozitív emléke mellett az új tulajdonosok (időnként kiegészítve az aktuális városvezetéssel) negatív kontextusban jelennek meg a helyi nyilvánosságban, olyanokként, akik nem becsülik eléggé az egykori vállalatok múltját, és nem bánnak jól a hozzájuk került örökséggel.⁵²

7–8. kép: A TVK Szabadidőközpont (Tiszaújvárosi Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjtemény fényképarchívuma, törzsanyag)

⁵¹ „A gyerekkor csodás emléke ... Nagyon nagy kár érte!!! Sajnos akik döntöttek, soha meg sem próbálták megérteni, mit is jelentett tulajdonképpen a Központ ... :o(((” (2011); „Milyen kár, hogy a TVK mindenkori tulajdonosai, vezetői hagyták ide süllyedni gyerekkorom kedvelt helyszínét. Ez az eredménye, ha kivesszük a helyi embereket a vezetésből...Egész sokat elvett a TVK a helyiek egészségéből. Talán a működtetéssel járó anyagi áldozat elvárható lett volna a mindenkori tulajdonosok részéről az ipar okozat károkért cserébe...” (2015); az Erőmű strandról: „Anno mekkora élet volt itt szezonban....MA meg tiszta CSernobil.” (2012). (Betűhív közlés.)

⁵² Ehhez párhuzamként lásd: Várkonyi-Nickel – Nagy 2020: 298–303.

8. kép

9. kép: Az Erőmű strand. (Fotó: Bartók István, 1995. Tiszaújvárosi Művelődési Központ és Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény fényképparchívuma – 2011.19.1.)

10. kép: A Tiszai Erőmű bezárt strandja, 2015 (Fotó: <https://www.facebook.com/leninvarosivagyok.hu/photos/a.767667199963877/865181200212476/> Letöltés: 2023. 06. 01.)

Ahhoz, hogy értelmezhesük a Facebook-oldal kapcsán feltáruló nosztalgikus emlékezet jelentőségét az örökségítés folyamatában, érdemes röviden körbejárni a nosztalgia fogalmát. A nosztalgia az emlékezés érzelmi jellegű folyamata: elvagyódás a messzeségbe, visszavagyódás a visszahozhatatlan múltba, ugyanakkor az otthonosságot megidéző érzés, hangulat és emlékezet is (Pintér 2014: 85–92).⁵³ A nosztalgia konstitutív szerepét az örökségítés folyamatában már az örökségtudományok kialakulásának 1980-as évekbeli kezdetekor megfigyelték, és kulcsszerepet kapott a brit „örökségipar”-vitában is.⁵⁴ A nosztalgiával kapcsola-

⁵³ A nosztalgia kifejezés orvosi fogalomból a pszichés állapotra vonatkozó pszichológiai, végül hétköznapi, érzelmeket jelölő fogalommá vált a 20. századra. Amíg a kezdetekben – a honvágy fogalmához hasonlóan – a térbeli hazatérésre vonatkozott, idővel ezt az eltűnt idő utáni vágyakozás váltotta fel, melynek háttérében a 19. század nagymértékű társadalmi és gazdasági változásai, az ennek nyomán felgyorsult életmód állt (Pintér 2014: 90–92; Angé – Berliner 2015: 3).

⁵⁴ Robert Hewison szerint a háború utáni tömeges múzeumalapítások háttérében az elit és konzervatív társadalmi csoportokhoz társított – a korabeli kormányzati narratívába is beemelt – nosztalgia áll. A jelenséget elsősorban azért kritizálták, mert egy soha nem létező múltra hivatkozik, amely legitimálja e csoport kiváltságait, s az ehhez való visszatérés vágya gátolja a jelenben a progresszív cselekvést, és akadályozza a jövőbeli társadalmi változásokat (Smith – Campbell 2017: 3).

tos szakirodalom ma már zömmel Kelet-Európára fókuszál,⁵⁵ és maga a fogalom is központi jelentőségre tett szert a poszt szocialista társadalmak közelmúlthoz való viszonyának elemzésekor (Angé – Berliner 2015).⁵⁶

A szocialista múlt iránti nosztalgiát, a korabeli fogyasztási cikkek, filmek és dalok népszerűségét a „boldog” szocialista idők utáni vágyakozás tárgyiasulásaként értelmezik a kutatások, amely segít a politikai, társadalmi, gazdasági átalakulások nehézségei közepette a jelentől való eltávolodásban és egy otthonos múlthoz való visszatérésben (Launkauskas 2015: 38). Más kutatók viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy a nosztalgia – a szocialista múlt feltámasztásának igénye helyett – az előző rendszertől való elszakadáshoz járul hozzá azáltal, hogy előbb a pártállami kultúra jelképeit, relikviáit történelmi giccsként áruvá alakította, majd a szocializmus mindennapi tárgyait is piacósította és új jelentéssel ruházta fel. A valaha a nyugati életstílusnak és áruknak tulajdonított hitelesség, érzelmi érték átszállt a szocialista tömegtermelés egykor alacsonyabb minőségűnek tartott tárgyaira, a korabeli életmódra (Nadkarni – Shevchenko 2015: 66–69; Nadkarni 2019: 227–230).

A nosztalgia érzelmeként, emlékezeti diskurzusként vagy kulturális gyakorlatként (Stewart 1988: 227) a különféle – társadalmi, etnikai vagy nemzeti – identifikonstrukciók meghatározó tényezője, a kulturális azonosulás eszköze. Emellett az örökséghez hasonlóan a nosztalgia is „a kortárs kultúrában rejlő, a múlttal szembeni sajátos attitűd” (Angé – Berliner 2015: 2–5), és akárcsak az örökség, egy szelekciós folyamat végeredménye: az egyikben az értékmegőrzés szándéka, a másokban az érzelmi kötődés a kiemelés alapja (Smith – Campbell 2017: 4). Az örökségtudományok és az örökséggazdálkodási gyakorlatok – a fogalom po-

⁵⁵ Egyes szerzők úgy vélik, egyfajta nosztalgikus tudományos ipar szerveződött a jelenség vizsgálatára, Kelet-Európa ugyanis a nosztalgizáció által válik kulturálisan egzotikusabbá, és kutatásra érdemessé, ezért végsősoron a nosztalgia hozzájárul az európai Kelet orientalizációjához (Lankauskas 2015: 40).

⁵⁶ A nosztalgia mára gyűjtőfogalommá vált, amelynek különböző típusait igyekeznek meghatározni a kutatások. Az egyik legismertebb kísérlet Svetlana Boymhoz köthető, aki típusok helyett inkább tendenciáknak tekinti az általa megkülönböztetett kétféle nosztalgiát. A restaurációs (helyreállító) nosztalgia az elveszett otthon újjáépítésére, a múlt és jelen közötti emlékezeti szakadékok megszüntetésére, a múlt emlékműveinek teljes rekonstrukciójára törekszik, a múlthoz való viszonyulását nem tekinti nosztalgikusnak, a projekt az igazságról szól. Ez jellemzi világszerte a nemzeti és nacionalista újjászületési mozgalmakat. A reflexív (tükröző) nosztalgia ezzel szemben inkább az egyéni és kulturális emlékezetről szól, tudatában van a múlt és a jelen közötti szakadéknak, így nem a múlt helyreállítása a célja, hanem a rajta való merengés, az emlékeztetőredékek felidézése, melynek elbeszélés módja nem komoly, mint a restaurációs nosztalgiáé, hanem ironikus, humoros, befejezetlen és töredékes (Boym 2001: 41, 49–50).

litikai megbélyegzettsége miatt – nem foglalkoztak kellőképp a nosztalgia jelen-ségével, és általában az érzelmek szerepével az örökségesítésben. A figyelemre azonban nagyon is érdemes, mert – miként a Smith – Campbell szerzőpáros megjegyzi – bár „az örökséggel kapcsolatos gyakorlatok a nosztalgian kívül más érzelmi regiszterek segítségével is megvalósulhatnak, a nosztalgia mindazonáltal logikusan az örökség megteremtésének egyik legfontosabb alap- és aktiváló érzelme” (Smith – Campbell 2017: 4). Érdemes rámutatni továbbá, hogy az egyéni és kollektív emlékezetben a történeti érték és esztétikai minőség helyett az épületekhez és terekhez köthető társadalmi gyakorlatok idéződnek fel, a városhasználat olyan módjai, amelyek egybevágóan a szocialista városépítéssel kapcsolatos egykori tervezői szándékokkal, elképzelésekkel. Az utóbbi években Dunaújvárosban és Tiszaújvárosban is születtek kezdeményezések, amelyek ezen múltbéli gyakorlatok performatív felidőzésére tettek kísérletet.

Dunaújvárosban 2022-ben első alkalommal rendezték meg a Sugárúti Fesztivált: „Dunaújváros és a Vasmű út elfeledett értékeit” kívánták feléleszteni. A fesztivált a Duna menti periférikus és határmenti térségek településeit meg-célzó Interreg-projekt keretében rendezték meg, melynek célja a kulturális örök-ség valorizációja révén a regionális és lokális reziliencia kiépítése, a települések turisztikai fejlődésének előmozdítása, a dunai közösségek együttműködésének erősítése. A program a helyi szereplők erőteljes részvételére épít, ehhez cselekvési terveket és konkrét intézkedéseket biztosít.⁵⁷ A projektben résztvevő budapesti székhelyű Kortárs Építészeti Központ a helyi kulturális szervezetek közreműkö-désével szervezte meg a közel 2000 főt vonzó rendezvényt. A fesztivál a mára kiüresedett sugárútra – rezonálva a több fórumon is nyomon követhető helyi igényekre⁵⁸ – az egykori korzózások hangulatát kívánta visszahozni. A programok között szerepelt retro utcai játékok kihelyezése, vezetett szocreál tematikájú vá-rosi séta, egy veterán autóval rekonstruált korhű utcakép, a korzózás élményét felelevenítő „kiöltözős” séta élő zenei kísérettel, múltidéző fotófal, termelői piac, elhagyatott terek felélesztése képzőművészek segítségével.⁵⁹ A forgalom elől elzárt Vasmű úton kialakított programhelyszíneken napközben viszonylag kevesen jelentek meg, amiben közrejátszhatott a nyári rekkenő hőség, és bár az esti „zenés-kosztümös séta-akció” többeket megmozgatott és nagyobb néző-

⁵⁷ https://www.interreg-danube.eu/approved-projects/danurb_plus Letöltés: 2023. 05. 15.; Kortárs Építészeti Központ, Szakmai beszámoló 2022, 22. <https://tudastar.kek.org.hu/perch/resources/kekszakmaibeszamoloweb.pdf> Letöltés: 2023. 05. 15.

⁵⁸ Lásd például a „Mi, Dunaújvárosiak” Facebook-csoportban a főútról közzétett archív fotókhöz kapcsolódó kommenteket.

⁵⁹ <http://dunaujvarosmesel.hu/2022/04/20/sugaruti-fesztival/> Letöltés: 2023. 05. 15.

közönséget vonzott, a hatalmas felvonulásokra tervezett sugárutat nem sikerült betölteni.⁶⁰ (11–14. kép)

2023. május végén immár másodjára is megrendezték a fesztivált. Úgy tűnik, hogy sikeres volt a program célkitűzése, a lokális közösség magáénak érezte a kezdeményezést, a szervezők köre ennek nyomán a helyi szereplőkre szűkül. Továbbra is hangsúlyos törekvés volt a városlakók és a különféle intézmények, civil szervezetek, cégek bevonása, akiknek programötleire, szervezésben való közreműködésére és produkcióira egyaránt számítottak a szervezők. Ennek szellemében a fesztivál a múltidézés mellett egyenrangú célként jelölte meg a helyi közösségek és a társasági élet aktivizálását. A fesztivál fő eseményévé egyértelműen a délelőtti áthelyezett kosztümös felvonulás lépett elő, immár szándékoltan visszautalva az egykori május elsejékre is, hiszen a helyi cégek, gyárak, vállalkozások és szakmai szervezetek részvételére is számítottak a szervezők.⁶¹ Az öltözékek kapcsán sem tematikai, sem időbeli megkötésre nem törekedtek többé: míg az első évben arra buzdították a résztvevőket, hogy öltözzenek az ötvenes-hatvanas évek korhű öltözékeibe vagy akár mai elegáns viseletbe, a második évben már bármiben, akár futurisztikus öltözékben is megjelenhettek a Dunaujváros első kortárs karneváljaként deklarált felvonuláson.⁶²

A délelőtt fél 11-kor induló felvonulókat változatos közösségek alkották: a felvezető Csepel teherautón a helyi zeneiskola fúvószenekara foglalt helyet, őket követte kb. száz óvodás és kísérőik, majd az egyenszínű mezbe öltözött sportolók (tornászok, illetve jégkorongozók), számos civil szervezet (fogytékkal élőket támogató alapítványok, babahordozást népszerűsítő egyesület) és különféle helyi intézmények (Kortárs Művészeti Intézet, művészeti iskolák, postások) képviselői, végül az egyéni felvonulók. A Vasmű úton felvonuló rövid menetet számos báméskodó és médiamunkás figyelte, fényképezte, videózta. A 2022-es kísérőprogramok részben megismétlődtek: térben koncentráltabb el-

⁶⁰ Az 1951–1957 között megépült grandiózus méretű (85–110 méter szélességű), a város erejét és sikerességét megtestesíteni hivatott sugárút színhelye volt az ünnepi felvonulásoknak, míg az épületek földszintjén kialakított üzletek és vendéglátóhelyek a vásárlók, vendégek sokaságát csábították. Az egykor nyüzsgő és étellel teli korzó azonban fokozatosan elvesztette vonzerejét, állapota romlott, az apró üzletek mára korszerűtlenné váltak, az utca revitalizációra szorul (Horváth 2021: 90–94).

⁶¹ A felhívásban kiemelték, hogy a készülő kosztümök – melyek elkészítésében a szervezők által biztosított művész-koordinátor segít – jellemző színek, anyagok, motívumok révén megjeleníthetik hagyományait, székhelyüket, logójukat, tevékenységüket, de akár egy fantáziavilágot is.

⁶² <https://dkik.hu/hirek/sugaruti-fesztival-felhivas-kozos-felvonulasra-unneplesre>; https://dunaujvaros.com/hirek/202303/felhivasozonnal_csalogat_a_2_sugaruti_fesztival Letöltés: 2023. 05. 17.

11–14. kép: Az 1. Sugárúti Fesztivál (Fotó: Ispán Ágota Lidia, 2022)

12. kép

13. kép

14. kép

helyezkedésben, de sokkal nagyszabásúbb módon. A *Régiújíváros* rendezvény résztvevői az 50-es, 60-as, 70-es évek kellékeivel rendezték be az utcát: a régi játékok (köztük egy körforgó hinta), mozgalmi (kisdobos, úttörő, KISZ) relikviák, egykori fogyasztási cikkek (Retroújívárosi Bambi, ruhák) mellett a korabeli zenéket és műsorokat egy Terta világvevő rádió és egy zenegép biztosította. Számos letűnt foglalkozást is megjelenítettek (köszörűs, utcaseprő, perces, szotyjárús, drótos-tót), és a kiállítóhelyek mellett közreműködő személyek is korhű vagy legalábbis a korszak hangulatát valamilyen módon megidéző ruhában fogadták a látogatókat, míg egy helyi amatőr színtársulat korfestő jeleneteket adott elő, s mintegy húsz autó részvételével veterán autókiállítás zárta a felvonulási utat. Újra volt emellett termelői piac, kézműves kirakodóvásár, fotókiállítás, helytörténeti kvíz, játszóház, szocreál séta, valamint új elemként szerepelt a Kortárs Művészeti Intézet interaktív várostörténeti kiállítása, este pedig helyi zenekarok, előadók zenéltek párhuzamosan az út több pontján. A programokon sok család vett részt, ahol a szülők gyermekeiknek magyarázták a játékok használatát, a tárcsázós telefon működését vagy épp az idősebb korosztály tagjai beszéltek meg egymás között, kinek milyen típusú Skodája volt, s milyen volt az illata. Az emberektől nyüzsgő járdákon folyamatos beszédtemát szolgáltatott a múlt egy-egy aspektusának megtárgyalása, az egykori emlékek és élmények felidézése. Sokan elidőztek a régi május elsejéről készített filmfelvételeket lejátszó tévé előtt, és akár össze is vetették a mostani felvonulások hangulatával (pl. régen hangosabb volt). (15–23. kép)

15–23. kép: 2. Sugárúti Fesztivál (Fotó: Ispán Ágota Lídia, 2023)

16. kép

17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

Tiszaújvárosban a *Retro majálisok* adnak alkalmanként keretet a múlt megidézésére, legutóbb 2021-ben és 2022-ben. 2021-ben a Covid19-járvány miatt nem tudták hagyományos módon megtartani az eseményt (a májusfa-állítás, illetve a zenés ébresztő kivételével elmaradt a kirakodóvásár és a különféle zenés, táncos előadások, sportprogramok), ezért a Tiszaújvárosi Művelődési Központ és Könyvtár mint a rendezvény szervezője *Tiszaújváros Anno* címen a visszatekintést és az emlékeztetést célzó programmal készült. Ennek részeként újra kiállították a Lenin páncélaút másolatát,⁶³ szerveztek egy műtárgysétát, továbbá a helytörténeti gyűjtemény anyagából rendeztek egy kültéri kiállítást a korábbi évtizedek majálisait és magát a várost ábrázoló fotókból, valamint régi relikviákból (utcanév-táblák, jelvények, zászlók), amely rengeteg embert vonzott.⁶⁴ A helyiek nosztalgiaja a régi május elsejék iránt hasonló elemekre összpontosult: felvonulás, érdekes műsorszámok, kirakodóvásár, a vállalati sátrakban zajló közös evés-ivás, sétáló családok. Habár ezek nagyrészt – a helyben utoljára 1986-ban megtartott felvonulás és az aktív vállalati részvétel kivételével – szerves tartozékai a rendszerváltás utáni május elsejéknek is, a helyi újságban nyilatkozó egyöntetű véleménye szerint jó lenne visszahozni a régi majálisok hangulatát, „retrosán megtartani, hogy lássák a fiatalok, mi volt itt 30–40 éven keresztül”.⁶⁵ 2022-ben ismételten *Retro Majális*t rendeztek, ahol a régi hangulatot a bazársor és a páncélaút mellett egy városnéző Ikarus busz biztosított.

⁶³ A Lenin által az 1917-es októberi forradalomban használt páncélaút eredeti nagyságú másolatát 1970-ben, „Budapest felszabadulásának” 25. évfordulójára készítette el a Csepel Autógyár és a Budapesti Jármű Ktsz a Magyar Úttörők Szövetsége és a Magyar Honvédelmi Szövetség kérésére. A jármű országjárása után Leninvárosba került, ahol évekig egy városi téren, majd az egyik általános iskola udvarán állt. A rendszerváltást követően egy raktárépületbe helyezték át, ahonnan 1999-ben tízéves időtartamra a keceli Hadtörténeti Múzeum és Haditechnikai Parkba vitték. Miután 2009-ben visszakerült a városba, a helyi képviselőtestületben indulatos emlékezetpolitikai vita zajlott arról, hogy az egykor a város főterén álló, Makrisz Agamemnon szobrász által készített Lenin-fej szoborral együtt szabad-e az egyik önkormányzati telephely udvarán, látogatható módon elhelyezni. A fideszes (Fidesz – Magyar Polgári Szövetség) képviselők úgy vélték, hogy „sokak számára sértő cselekedet” a páncélaút és a Lenin-fej szobor visszahozatala, „e jelképeknek a történelem szemétdombján a helyük”. A szocialista (Magyar Szocialista Párt) képviselők viszont arról igyekeztek meggyőzni a vitában résztvevő – és a rendszerváltás óta a városba költöző – fideszes képviselőket, „hogy a szobor és a páncélaút múltunk, történelmünk letagadhatatlan része, ahogy az évtizedek óta itt élő emberek életének is [...] Nem a kommunizmus kultikus kegyhelye lesz a TiszaSzolg telephelye, hanem városunk múltjának tárgyiasult szelete, mementó”. *Tiszaújvárosi Krónika*, XXVII. évf. 45. sz. (2009. 11. 04.) A páncélaút a városá nyilvánítás 50. évében, 2016-ban megtartott első *Retro Majális* keretében mutatták be újra köztéren.

⁶⁴ https://kronika.tiszatv.hu/images/kepek/pdf/2021/2021_17.pdf Letöltés: 2023. 05. 18.

⁶⁵ https://kronika.tiszatv.hu/images/kepek/pdf/2021/2021_18.pdf Letöltés: 2023. 05. 18.

ta, illetve lehetőség volt beöltözni a 60-as évek ruháiba, miközben új látványosságként jelent meg a sárkányhajózás a város Dísztaván. (24. kép)

2022. május 1.
(PÉNYESZÉN)

Tiszaújvárosi Művelődési
Központ és Könyvtár
Dezsenyi Művelődési Központ

Retro Majális

a Városházán

Program

- 8⁰⁰ óra Zenés ébresztő a Berhorits Jánoszenekar és a Berhorits Muzsorelli Csoportok közreműködésével
- 14⁰⁰ óra Hírogató felvonulás a Berhorits Jánoszenekar és a Berhorits Muzsorelli Csoportok közreműködésével
- 14²⁰ óra **Majusi díszítés**
- 14⁴⁰ óra A Bisboeshor és a Pántliha Néptáncgyűttes műsora
- 15⁰⁰ óra A Tiszaújvárosi Gimnasztrada bemutatója
- 15³⁰ óra **Csodamalom Bábszínház:**
A kishakas gyémánt félhrajcárja
- 16³⁰ óra **Büszkeször - Árcsi Kristóf**
- 17⁰⁰ óra RC Modell bemutató
- 18⁰⁰ óra **Sipos J. Tamás teltetése**
- 19⁰⁰ óra A Miskolci Illés Emlékenekar élő koncertje

Különb. rendezvények

- Sárkányhajózás a Dísztavon
- Kádár Terho Jótét színháza
- Városnéző busz
- Retro sátor
- Játszóház
- Lenin páncélauto kiállítása

A programmal kapcsolatos információ:
49/40-274

*A program ideje alatt sült kolbász,
lángos, sör kapható!*

3580 Tiszaújváros, Széchenyi út 2.
06 49/442-004 | derkovits@tupavms.hu | www.tmkk.tiszaujvaros.hu

Tiszaújvárosi Művelődési Központ és Könyvtár

A rendezvényre való megrendezés érdekében adatszolgáltatás szükséges, a rendezvényre történő jelentkezés az érkezők száma szerinti alapon történik meg. A rendezvényre való megrendezéshez szükséges a rendezvényre való jelentkezés és a rendezvényre való megrendezés.

24. kép: Tiszaújvárosi Retro Majális plakátja, 2022 (Tiszaújvárosi Krónika, XL. évf. 17. sz. 16. 2022. 04. 28.)

Látszólag nagyon hasonló érzések mozgatják Dunaújváros és Tiszaújváros lakosságának egy részét a múlthoz való viszonyulásuk tekintetében, és az erre tudatosan reflektáló, az egykori majálisokhoz visszanyúló rendezvények is számos közös elemet tartalmaznak. Úgy tűnik azonban, hogy Dunaújváros esetében sikerült új jelentéstartalommal megtölteni az ünnep régi vázát, és visszaemlíteni annak központi elemét: a rendszerváltással szalonképtelenné vált felvonulások⁶⁶ karneváli forgatagá alakítása olyan részvételre teremt alkalmat, amely lehetővé teszi a munkahelyi (és más helyi) közösségek újbóli aktív bevonódását. A felvonulás aktusa eközben a rendezvények többnyire passzív – báméskodó, nézelődő, gyermekeik játékát felügyelő – szereplői számára is egy új részvételi formát, egy kvázi cselekvés lehetőségét kínálja. A rendezvény számos szállal kötődik a közelmúlthoz, amellyel nagyobb valószínűséggel szólítja meg a középkorú és idősebb generáció tagjait, azonban a retro jellegtől való elmozdulás lehetőségével egyértelműen kinyitották a rendezvényt a szocializmus idején még nem élt fiatalabb korosztályok számára is. A szocialista városok öröksége kapcsán Dunaújváros közelít leginkább Nowa Huta példájához, ahol az utópikus, majd a dezindusztrializációt követő hanyatlás narratívája is véget ért, és a dzsentifikációval párhuzamosan elkezdődött a város művészi és turisztikai újraformálása (Ludwig 2021: 8).⁶⁷

⁶⁶ A május elseji budapesti felvonulások történetéről, a dekoráció és a koreográfia kiemelt jelentőségéről, az ünnep tömegdemonstrációk és népiünnepélyek mozzanatait ötvöző jellegéről, egyfajta karnevál-pótló szerepéről, illetve a rendszerváltást követő átalakulásáról lásd: Voigt 1994.

⁶⁷ Katarzyna Zechenter kutatása szerint az 1949-től épülő, 1951-ben Krakóhoz csatolt Nowa Huta a hivatalos szocialista narratívában az új rendszer és a szocialista modernitás szimbólumaként jelent meg, amely számos ponton ütközött a település nem hivatalos, kommunikatív emlékezetével. Ennek két legfontosabb eleme egy meg nem valósult templomépítés kapcsán 1960-ban kitört, és a korabeli nyilvánosságban elhallgatott zavargás, illetve a Szolidaritás mozgalom melletti, kezdetben lassú elköteleződés, amely a statárium idején tüntetések és utcai harcok színhelyévé változtatta a várost. 1989 után a város új identitását e két eseményre – a „keresztért és a szabadságért folytatott küzdelemre” – építette. A szocializmussal szembeni ellenállás hangsúlyozásával sikeresen kapcsolódott a település a lengyel nemzeti identitást két évszázada meghatározó, a függetlenségért és vallásért folyó harc köré szőtt diskurzusokhoz. Nowa Huta 21. századi identitáskonstrukciós folyamataiban egyre hangsúlyosabbá válnak a hétköznapi emberek személyes visszaemlékezései, amelyek mind a múltbéli, mind a jelenlegi hivatalos emlékezetpolitikától eltérő tapasztalatokat jelenítenek meg, akárcsak az 1989 után született fiatal generáció, amely már kritikusan viszonyul a nemzeti mitológiához. A szerző úgy véli, hogy Nowa Hutával ellentétben Dunaújváros nem a múltja elutasítására alapozza jelenkori identitását, sokkal inkább a régi Dunapentele római kortól zajló metamorfózisaira, amelynek keretében a kommunizmust is „nacionalizálja”, például azáltal, hogy a Duna menti vasgyárak építésének szükségességét Széchenyi István elképzeléséből eredezteti (Zechenter 2015).

Összegzés

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy az egykori szocialista városok identitásának alakulását az örökségesítő folyamatokon keresztül megvizsgáljam. A múlttal való szakítás és az utópisztikus elképzelések jegyében létrehozott kirakatvárosok egy új szocialista kultúra jelképeiként funkcionáltak, amelyek a rendszerváltást követően újraértelmezést igényeltek. A városok hivatalos önreprezentációját mintegy sűrítve kifejező címerek jól tükrözik ezt a váltást: míg korábban a városok címerében a szocialista szimbólumok (vörös csillag, vörös szín, a békeakaratot kifejező kék szín) és a helyben meghatározó iparágak jelképei – Leninváros esetében emellett a lokális kötődést kifejező folyók – kaptak helyet, a rendszerváltást követően a szocialista szimbólumok helyébe a városokhoz csatolt falvak (Dunapentele, illetve Tiszaszederkény) történelmi (római, középkori és kora újkori) múltját ábrázoló jelképek léptek, Dunaújváros ezenfelül ipari és tervezett város jellegére is utalni kívánt. A települések múlttal való viszonya mindkét rendszerben bonyolultabb és sokrétűbb annál, minthogy pusztán a múltnélküliség és az elhallgatás motívumával jellemezhetnénk.

A helyi múzeumok létrejötte óta a várostörténet integráns részeként tekintettek az elődtelepülésekre, s a városi múlt kiterjesztése egyfajta jogalpként szolgált a városként létezésükhöz is. A múzeumalapításokban tevékeny részt vállaltak – a régészek, történészek mellett – a néprajzkutatók, a gyűjtemények meghatározó részét ma is főképp az óvárosnak nevezett falvakhoz kötődő néprajzi tárgyak képezik. Az azonnali örökségesítés értelmében ugyanakkor gyorsan hozzáláttak a városok pár éves, évtizedes „történetére” vonatkozó anyaggyűjtéshez is, amely a gyakorlatban – korábbi példák hiányában – nehézségeket okozott. A különféle tárgyak és dokumentumok (főképp relikviák, emléktárgyak, albumok) túlsúlya mellett csak az 1980-as évektől kezdve váltak hangsúlyosabbá a gyűjteményekben az életmódtörténettel kapcsolatos anyagok. Míg a szocializmusban e falvak – a városi múlt megteremtésének idejéig – „*az állandóan kéznél lévő múlt praktikus megoldását*”,⁶⁸ az új települések térségbe való lehorgonyzásának eszközét kínálták, a rendszerváltást követően immár a nemzeti narratívához való kapcsolódás lehetőségét teremtették meg. Jól nyomon követhető mindez a települési értéktárak összeállításánál is, amelyek heterogenitásuk ellenére is igyekeznek megfelelni az „engedélyezett örökségdiskurzus” irányelveinek. Habár a nemzeti örökséglisták

⁶⁸ Tar Sándor író az ünnepi beszédekben felemlgetett elmaradott faluról, Tiszaszederkényről ír, amely a modern város képéhez szolgált kontrasztként (Tar 1981: 74).

felsőbb szintjeire csak kevésbé tudnak felkerülni az új városok, nagyobb figyelmet képesek viszont generálni az örökségképzés nemzetközi színterén.

Az örökségítés másféle kulturális logikáját érhetjük tetten a lokális emlékezetközösségek vizsgálata során. A tervezett városok lényegi vonását jelentő parkokhoz és játszóterekhez, strandokhoz, valamint üzletekhez, vendéglátóipari egységekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlatok nosztalgikus felidézésével a város ikonikus létesítményeinek, helyszíneinek az értéktárhoz képest egy némileg eltérő katasztere tárul fel. Az épületek esztétikai minősége, történelmi értéke helyett az érzelmi kötődés vált a kiemelés, a kulturális azonosulás alapjává, amely egyúttal ráirányítja a figyelmet a nosztalgia és általában az érzelmek örökségítésben játszott szerepére, fontosságára és kollektív jellemzőinek feltérképezhetőségére is. Ennek érvényessége azonban bizonyos mértékig korlátozott, hiszen a rendszer-váltás után született generációk már más motivációkkal lépnek be az örökségképzéssel kapcsolatos diskurzusba, és egyre inkább ideológiamentes jelentésekkel ruházzák fel az egykori szocialista városok örökségét.

IRODALOM

ANDORKA Rudolf

2003 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.

ANGÉ, Olivia – BERLINER, David

2015 Introduction: Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. 1–15. New York – Oxford: Berghahn Books.

APJOK Vivien

2022 *Értékkonzerválás – konstrukció – reprezentáció. Helyi értékek és örökségek a lokális fejlesztésekben Makón*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program.

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio*, 12. évf. 3. sz. 3–31.

BAKAY Eszter

2013 *Retroterek, retroparkok. Kert- és szabadterépitészet Magyarországon 1950–1990*. Budapest: Terc.

BALI János

2020 A néprajztudomány szerepe az érték és az örökség újrafogalmazásában, a hungarikumok példáján. In: Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Bor-

sos Balázs (szerk.): *Számvetés és tervezés. A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században.* 71–85. Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet (ELKH) – L'Harmattan Kiadó.

BALOCKAITE, Rasa

2012 Coping with the Unwanted Past in Planned Socialist Towns: Visaginas, Tychy, and Nowa Huta. *Slovo*, Vol. 24. No. 1. 41–57.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

2020 Reprezentáció és reprezentativitás. Lépésváltás és léptékváltás a (kalotaszegi) hagyományörzés módozataiban. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században.* 19–61. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

BARKA Gábor – FEHÉRVÁRI Zoltán – PRAKFULVI Endre

2007 *Dunaújvárosi építészeti kalauz: 1950–1960.* Dunaújváros: Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata.

BARTA Györgyi

2010 A szocialista városfogalom kétféle értelmezése. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, V. 11–34.

BÁTI Anikó – JUHÁSZ Katalin – ZENTAI Andrea – VARGHA Anita

2019 Szlovák hagyományrekonstrukció és örökségesítés Csömörön. *Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 81–122.

BORBÉLY Sándor

2016 A szovjet politikai diktatúra által konstituált történeti múlt. *Múltunk*, 61. évf. 2 sz. 187–224.

2018 Az egyenlőtlenség politikája az államszocializmus éveiben – jutalmazási technikák a kollektív gazdaságokban. *Erdélyi Társadalom*, 16. évf. 2. sz. 1–33. <https://doi.org/10.17177/77171.219>

BORBÉLY Sándor – ISPÁN Ágota Lídia

2019 Örökség, globalizáció és lokalitás. *Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 9–24.

BOYM, Svetlana

2001 *The Future of Nostalgia.* New York: Basic Books.

CARABA, Cosmin Ciprian

2011 Communist heritage tourism and red tourism: concepts, development and problems. *Cinq Continents*, Vol. 1. No. 1. 29–39. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-290293>

CSEH Fruzsina

2019 Lokális tárgyalás mint nemzeti örökség. Az örökségképzés stratégiái a hőveji varrott csipke és a szegedi papucs példáján. *Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 27–49.

DESCHEPPER, Julie

- 2018 Between future and eternity: a Soviet conception of heritage. *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 25. No. 5. 491–506.
<https://doi.org/10.1080/13527258.2018.1467949>

EITLER Ágnes

- 2019 Egy örökségelem története és kontextualizációs lehetőségei. Az *Ecseri lakodalmas. Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 51–80.
 2022 A színpadra vitt népi kultúra szerepe a lokalitás szervezésében. *PNEKAT Working Paper*, 2. sz. 1–38.
<https://doi.org/10.15170/PNEKATWP.2022.02.02>

Emlékezések...

- 2014 *Emlékezések Huszár Andorról*. H. n.: Tiszaújváros Jövőjéért Alapítvány.

Értékekre hangolódva

- 2016 *Értékekre hangolódva. A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve*. Budapest: Nemzeti Művelődési Intézet.

EYAL, Gil – SZELÉNYI, Iván – TOWNSLEY, Eleanor

- 1998 *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. London – New York: Verso.

FEJŐS Zoltán

- 2003 Jelenkorkutatás és néprajzi muzeológia. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása*. (MaDok-füzetek, 1.) 9–24. Budapest: Néprajzi Múzeum.

FÜSTÖS László – SZAKOLCZAI Árpád

- 1994 Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. *Szociológia Szemle*, 4. évf. 1. sz. 57–90.

GERMUSKA Pál

- 2004 *Indusztria büvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest: 1956-os Intézet.

HORVÁTH Sándor

- 2004 *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
 2021 New Towns, Old Spaces? Hidden Paths of Memory and Representations of City Spaces in Sztálinváros, Hungary. In: Ludwig, Andreas (Hrsg): *Neue Städte. Vom Projekt der Moderne zur Authentisierung*. 71–98. Göttingen: Wallstein Verlag.

ISPÁN Ágota Lídia

2019 Az Őrség változó imázsa. Szocialista modernizáció és természetvédelem. *Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 165–189.

2020 *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására.* Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András

2018 Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai: Funkció, használat, értelmezés.* 7–28. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

KOPPÁNY Attila

2014 Diktatúrák építészete Közép- és Dél-Európában. *Magyar Építőipar*, 64. évf. 2. sz. 57–63.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest: Osiris Kiadó.

KRISTON VÍZI József

1979 Helytörténeti gyűjtemény Leninvárosban. *Honismeret*, 7. évf. 2. sz. 11–12.

LAJOS Veronika

2016 Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. Tárgyi és módszertani kérdések, etikai természetű dilemmák. In: Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavcsánszki Máté (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére.* 830–851. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

LANKAUSKAS, Gediminas

2015 Missing Socialism Again? The Malaise of Nostalgia in Post-Soviet Lithuania. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia.* 35–60. New York – Oxford: Berghahn Books.

LIGHT, Duncan

2000 An Unwanted Past: contemporary tourism and the heritage of communism in Romania. *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 6. No. 2. 145–160. <https://doi.org/10.1080/135272500404197>

LOVAS KISS Antal

2014 A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokális kultúrákban. *Néprajzi Látóhatár*, XXIII. évf. 1–2. sz. 81–105.

- 2017 Hol található a 21. századi etnográfiai/antropológiai kutatás terepe? *Ethno-Lore*, XXXIV. évf. 239–257.
- LUDWIG, Andreas
 2021 Neue Städte und ihre Authentizität. Vorwort. In: Ludwig, Andreas (Hrsg): *Neue Städte. Vom Projekt der Moderne zur Authentisierung*. 7–24. Göttingen: Wallstein Verlag.
- LUKÁCS László
 2002 Sergő Erzsébet (1928–2000). *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve*, XXXI. évf. 109–110.
 2005 A néprajzi kutatás eredményei Dunaújvárosban. In: *Az Intercisa Múzeum első 50 éve*. 41–47. Dunaújváros: Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- MATUSS Lászlóné – SERGŐ Erzsébet – VISY Zsolt
 1979 *Dunaújváros története az őskortól napjainkig. Vezető az Intercisa Múzeum állandó kiállításában*. Dunaújváros: k. n.
- MATUSSNÉ Lendvai Márta
 2005 Intézménytörténet 1951–2001. In: *Az Intercisa Múzeum első 50 éve*. 5–13. Dunaújváros: Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- MURZYN, Monika A.
 2008 Heritage Transformation in Central and Eastern Europe. In: Graham, Brian – Howard, Peter (eds.): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. 315–346. Aldershot: Ashgate.
- NADKARNI, Maya
 2019 „De a miénk!” A nosztalgia és a hitelesség politikája a poszt szocialista Magyarországon. In: Dánél Mónika – Hlavacska András – Király Hajnal – Vincze Ferenc (szerk.): *Tér – elmélet – kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*. 225–251. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- NADKARNI, Maya – SHEVCHENKO, Olga
 2015 The Politics of Nostalgia in the Aftermath of Socialism’s Collapse. A Case for Comparative Analysis. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. 61–95. New York – Oxford: Berghahn Books.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
 2016 Hungarikum és értékmentés a néprajzi felfogásban. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. 11–19. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

PINTÉR Judit Nóra

2014 *A nem múltó jelen: Trauma és nosztalgia*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

SMITH, LauraJane – CAMPBELL, Gary

2017 'Nostalgia for the future': memory, nostalgia and the politics of class. *International Journal of Heritage Studies*, Vol. 27. No. 7. 612–627. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1321034>

STEWART, Kathleen

1988 Nostalgia – A Polemic. *Cultural Anthropology*, Vol. 3. No. 3. 227–241. <https://doi.org/10.1525/can.1988.3.3.02a00010>

SZILÁGYI Zsolt

2019 Egy 20. századi mongol diktátor, Khorloogiin Choibalsan reprezentációja. A mongol emlékezetpolitika mint konstrukció. *Ethno-Lore*, XXXVI. évf. 277–302.

TAR Sándor

1981 A város (részlet). *Mozgó Világ*, 7. évf. 5. sz. 72–78.

THOMAS, Suzie – HERVA, Vesa-Pekka – SEITSONEN, Oula – KOSKINEN-KOIVISTO, Eerika

2020 Dark Heritage. In: Smith, Claire (ed.): *Encyclopedia of Global Archeology*. 3109–3119. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_3197-1

TÓTH Zoltán

1990 Veress Éva: 1923. február 2. – 1989. augusztus 25. *Századok*, 124. évf. 5–6 sz. 896–897.

TUNBRIDGE, J. E. – ASHWORTH, G. J.

1996 *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley & Sons.

URBÁN Anett

2017 Életmódváltás a dél-borsodi térségben – a tiszaujvárosi állandó helytörténeti kiállítás elemei. *Tájházi Hírlevél*, XV. évf. 4. sz. 43–52.

VAJDA András

2016 Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. 21–58. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

VÁRKONYI-NICKEL Réka – NAGY Péter

2020 „Rimai” örökség Ózdon és Salgótarjánban. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás–Kultúra–Örökség. Munkások*

a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon.
287–306. Pécs: Kronosz Kiadó.

VOIGT Vilmos

1994 Éljen és virágozzék... (A budapesti május elsejéről). *Budapesti Negyed*, 2. évf. 1. sz. 166–186.

ZECHENTER, Katarzyna

2015 The Repositioning of Postsocialist Narratives of Nowa Huta and Dunaújváros. *Revue des études slaves*, Vol. LXXXVI. No. 1–2, 141–156.
<https://doi.org/10.4000/res.691>

YOUNG, Craig – KACZMAREK, Sylvia

2008 The Socialist Past and Postsocialist Urban Identity in Central and Eastern Europe: The Case of Łódź, Poland. *European Urban and Regional Studies*. Vol. 15, No. 1. 53–70.
<https://doi.org/10.1177/0969776407081275>

ÁGOTA LÍDIA ISPÁN

HERITAGE MAKING IN FORMER SOCIALIST TOWNS

Keywords: heritagization practices, local value, socialist towns, communities of memory, nostalgia

Central and Eastern European countries generally view their socialist heritage as an unwanted, unpleasant burden. The new identity-building processes after the regime change were initially dominated by efforts to rewrite, suppress, or erase the socialist past, while for Western tourists the consumption of key attractions and spaces of the built heritage represents a particular form of heritage tourism through which they can experience a slice of an “exotic” past beyond the Iron Curtain. At the national and local levels, there is a vast dissonance between the material heritage of socialism and the identity and aspirations of post-communist communities, which is even more evident in the case of former socialist towns. Through the example of Tiszaújváros and Dunaújváros, my study primarily examines the institutional strategies chosen by these towns to address their socialist heritage. What selection principles prevailed in the selection of local values registered in the local collection of values? What representation of the past do local museums display, what role does the ethnographic heritage of the village part of the settlement play in museum presentation and collection, how are local/regional traditions integrated into the town’s image? Finally, through a specific community of memory, a Facebook page, I examine how the recent past appears in individual – often nostalgic – memory, what values the community associates with the town, and how all this relates to the heritagization practices of the local elite.

